

UDK 396.1(497.4)"1943/1953"

Komunistična partija, Antifašistična fronta žensk in uresničevanje ženske enakopravnosti v Sloveniji (1943-1953)

MATEJA JERAJ

mag., višja svetovalka – arhivistka, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SI-1127 Ljubljana

IZVLEČEK

Odnos do tako imenovanega ženskega vprašanja so tako slovenski kot jugoslovanski komunisti izoblikovali na podlagi marksistične teorije in praktičnih izkušenj Sovjetske zveze. V socializmu naj ženska ne bi bila le mati in gospodinja, ampak tudi zaposlena, izobražena in politično dejavna. Zato naj bi socialistična država ženskam zagotovila enakopraven položaj v družini in družbi. Ustanavljanje samostojnih ženskih organizacij je komunistična partija sicer načeloma odklanjala, češ da je žensko vprašanje le del boja delavskega razreda. V izrednih razmerah druge svetovne vojne in revolucije pa se je partijsko vodstvo kljub temu odločilo ustanoviti posebno žensko organizacijo. Sprva je bila zadolžena za pritegnitev žensk k sodelovanju v narodnoosvobodilnem boju, po vojni pa je pomagala pri obnovi države in pri reševanju socialnih vprašanj, vzpodbujala je zaposlovanje in izobraževanje žensk ter njihovo vključevanje v oblastne in politične organe, ukvarjala se je z materinsko in otroško problematiko, njena glavna naloga pa je bila, da ženske, predvsem tiste s podeželja, vzgoji v duhu socializma in jih odtegne vplivu njegovih nasprotnikov.

ABSTRACT

COMMUNIST PARTY, ANTI FASCIST WOMEN'S LEAGUE AND THE REALISATION OF THE EQUALITY OF WOMEN IN SLOVENIA (1943-1953)

Both Slovene and Yugoslav communists formed their attitude to the issue of women on the basis of the Marxist theory and practical experience in the Soviet Union. In socialism a woman was not supposed to be merely a mother and a housewife, but also an employed, educated and politically active person. Therefore the socialist state should ensure that women get an equal status in the family and society. The communist party mostly rejected the establishment of independent women's organisations, saying that the issue of women is only a part of the working class struggle. However, under exceptional circumstances during the Second World War and the revolution, the party leadership decided to establish a special women's organisation. At first its purpose was to draw women into the National Liberation War. After the war it helped in rebuilding the state and resolving social issues, it promoted employment and education of women and their participation in governing and political bodies and it dealt with maternal and children issues. However, its main purpose was to educate women, especially those coming from the countryside, in socialist spirit and draw them away from the influence of its adversaries.

Vse politične stranke, ki so temeljile na idejah Marxa in Engelsa ter na Beblovi interpretaciji teh idej, so predvidele tudi spremenjen položaj žensk v novem družbenem redu. Komunistična partija Jugoslavije (KPJ), ki se je zgledovala tudi po izkušnjah prve socialistične države Sovjetske zveze, je prizadevanja za enakopravnost žensk vključila v svoj program že leta 1920, na 2. državnem partijskem kongresu v Vukovarju.¹ Kakor socialdemokratske stranke in sovjetski boljševiki pa tudi KPJ načeloma ni dopuščala samostojnih ženskih organizacij znotraj stranke, češ da je žensko vprašanje le del boja delavskega razreda in bo rešeno šele s proletarsko revolucijo. Ženskam, ki so si hotele izboljšati dotedanji

položaj v družbi, naj torej ne bi preostalo drugega kot priključiti se boju proletariata, ki se "dosledno bojuje za odpravo lastnine, za brezrazredno družbo ...".² Upoštevala pa je Leninove nasvete o oblikovanju posebnih organov znotraj partije, ki naj bi ženske prepričali v utemeljenost razrednega boja, jih ustrezno (marksistično) izobrazili, povezali in trajno ohranili pod svojim vplivom.³ Menila je, da bodo ženske, ki veči-

¹ Vida Tomšič, Komunistična partija Jugoslavije v boju za emancipacijo žensk, Ljubljana 1978, str. 20-21.

² Vida Tomšič, Iz razširjenega referata ob slovesni akademiji za 8. marec leta 1948 v Beogradu, v: Ženska, delo, družina, družba (Izbor govorov in člankov, druga dopolnjena izdaja), Komunist, Ljubljana 1978, str. 20 (Odslej: Vida Tomšič, Ženska, delo, družina, družba...).

³ Lenin, Žensko vprašanje, izdal Agitprop CK KPS, str. 17-18. Cit po: Vida Tomšič, O napakah pri delu med ženskami, Ljudska pravica, št. 5, 1. maja 1944, v: Slovenke v narodno-

noma niso bile vajene javno nastopati, v okviru ženskih skupin lažje premagale negotovost in strah. Ker pa je imela ženske za izrazito konzervativne, še posebej dovzetne za reakcionarne vplive najbolj tradicionalnih političnih smeri, zlasti katoliške cerkve, se ji je zdelo, da še bolj kot moški potrebujejo temeljito politično vzgojo. Vendar pa so jugoslovanski komunisti, kljub ostrim kritikam Josipa Broza⁴ posvetili več pozornosti ženski problematiki šele ob koncu tridesetih let, ko sta jih k temu prisilila rastoča vojna nevarnost in vedno budnejši policijski nadzor. Na pragu druge svetovne vojne je partijsko vodstvo poudarjalo potrebo po večjem vključevanju še "nekompromitiranih", zlasti ženskih kadrov v partijo, tudi v vodstvene organe,⁵ hkrati pa se je odločilo tudi za jasnejšo ob-razložitev svojega razumevanja vloge in položaja žensk tako med revolucijo kot tudi po njej. Zato je na dnevni red 5. državne partijske konference uvrstilo tudi referat o tako imenovanem ženskem vprašanju, ki ga je po posvetovanju z vodilnimi komunisti⁶ podala Vida Tomšič, članica CK KPS in CK KPJ.⁷ Vprašanje položaja in vloge ženske

v družbi je bilo razglašeno za posebno vprašanje: "Čeprav govorimo o ženskem vprašanju kot o delu vprašanja proletarske revolucije, ga vendar štejejo za posebno vprašanje. Tudi nacionalno, kmečko, mladinsko in druga vprašanja bodo rešena s proletarsko revolucijo. Kljub temu jih danes zastavljamo kot posebna vprašanja: prvič, ker ta vprašanja v današnji družbi zares obstajajo in terjajo rešitev; drugič, ker s pravilnim zastavljanjem teh vprašanj in z ustreznim delom budimo in zbiramo okrog revolucionarnega proletariata in njegove avantgarde nove, doslej speče revolucionarne sile. Tako je za nas žensko vprašanje tisti vzvod, s katerim množico žensk vseh slojev na podlagi njihovih posebnih ženskih zahtev lahko zberemo okrog revolucionarnega proletariata in njihove sile uspešno uporabimo za pomoč proletarski revoluciji. Toda takoj moramo poudariti, da zahtev, ki jih imajo v današnji družbi kot podrejeni spol, ne obravnavamo kot posebne 'ženske' zahteve, za katere naj se bojujejo ženske same, ampak kot zahteve, kot program boja vsega delovnega ljudstva."⁸ Zato naj bi nova družba poleg splošnih potreb vseh delovnih ljudi (pravično plačilo, socialne pravice itd.) ženskam zagotovila tudi: *srečno materinstvo* ("popolna zaščita mater – posebno delavskih in kmečkih – pred porodom in po njem; domovi za matere in nosečnice, porodnišnice, bolnišnice, babiška in zdravniška pomoč, jasli, otroški domovi, zakonska zaščita otrok, odprava vseh razlik med zakonskimi in nezakonskimi otroki; dovolitev splava, dokler ne postanejo razmere takšne, da bodo matere lahko brez skrbi rodile."); *odpravo dvojne morale v javnem in zasebnem življenju* ("popolna enakopravnost žensk pred zakonom; učinkovit boj proti prostituciji, tako da je dekletom omogočena ustrezno plačana zaposlitev in da se kaznujejo zvodniki in kupci; konec dvojne morale v našem pravu in celotnem javnem življenju, ki kaznuje žensko za isto dejanje, zaradi katerega moški ne čuti nikakršnih posledic ali si celo pridobi ugled /prostitucija, nezakonski otroci, prepoved iskanja očeta in podobno/, civilni zakon in možnost ločitve zakona"); *enakopravnost v gospodarskem življenju* ("enako plačilo za enako delo, konec razlik pri plačevanju in zaposlovanju med poročenimi in neporočenimi ženskami, odprava nočnega dela za ženske, določen dnevni čas za hišne pomočnice, učinkovito varstvo tovarniških in drugih delavk pred kvar-

osvobodilnem boju II-1. Zbornik dokumentov, člankov in spominov, Ljubljana 1970, str. 526. (Odslej: Slovenke v NOB II-1.)

⁴ Pod njegovim vplivom je 4. kongres KPJ 1928 v Dresdenu ostro kritiziral jugoslovanske komuniste, češ da podcenjujejo delo "med delavkami in kmeticami" ter s tem dopuščajo državi in cerkvi, da s pomočjo "klerikalnih, dobrodelno-vzgojnih, feminističnih in reformističnih organizacij" vplivata na ženske. (Vida Tomšič, Komunistična partija Jugoslavije v boju za emancipacijo žensk, Ljubljana 1978, str. 21-22.)

⁵ O tem govori resolucija, ki jo je jugoslovansko partijsko vodstvo sprejelo na posvetovanju junija 1939 v Tacnu pod Šmarno goro (Slovenke v narodnoosvobodilnem boju I. Zbornik dokumentov, člankov in spominov, Ljubljana 1970, str. 11), pa tudi govor Josipa Broza na 5. državni partijski konferenci oktobra 1940 v Dubravi pri Zagrebu (Vida Tomšič, Komunistična partija Jugoslavije v boju za emancipacijo žensk, Ljubljana 1978, str. 25. Ta del referata je objavljen tudi v Slovenke v NOB I, str. 11-12).

⁶ "Referat je nastajal kot teamsko delo in zato izpričuje stališča, kakor so se izoblikovala v dokaj intenzivnih razpravah v komisijah KP za delo med ženskami." (Iz spremne besede Franca Šetince k delu Vida Tomšič, Ženska, delo, družina družba, Ljubljana 1978, str. 7.)

⁷ Vida Tomšič se je rodila kot Vida Bernot 26. 6. 1913 v Ljubljani. V študentskih letih se je vključila v KPJ (1934). Leta 1935 je bila obsojena zaradi komunistične dejavnosti in bila 11 mesecev v zaporu. Že 1940. je postala članica CK KPS in CK KPJ. V letu 1941 je tudi diplomirala na pravni fakulteti v Ljubljani. Decembra 1941 so jo Italijani aretirali skupaj z možem Tonetom Tomšičem. Obsojena je bila na 25 let zaporu. Po kapitulaciji Italije je sodelovala pri organiziranju prekomorskih brigad, urejala je Ljudsko pravico, bila je organizacijska sekretarka CK KPS in izvoljena v Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS), od januarja 1945 je vodila poverjenišvo CK KPS za Slovensko primorje. Po vojni je bila na vodilnih mestih v oblastnih in političnih organih, osrednjo pozornost pa je namenila družbenemu položaju žensk, vlogi

družine v družbi ipd., o čemer je napisala ogromno število razprav in člankov pa tudi nekaj samostojnih del. Od 1948 pa do ukinitve v letu 1953 je bila predsednica jugoslovanske AFŽ, kot zastopnica Jugoslavije pa si je za žensko enakopravnost prizadevala tudi v raznih mednarodnih organizacijah, še posebej v socialnih in ženskih komisijah Organizacije združenih narodov (OZN). Umrla je 10. 12. 1998 v Ljubljani.

⁸ Vida Tomšič, referat na 5. državni konferenci KPJ, v: Ženska, delo, družina in družba, str. 21.

nimi posledicami dela; varstvo mladih deklet pred šikanami in spolnim izkoriščanjem od predstojnikov; plačan dopust za delavke pred porodom in po porodu z zakonskim jamstvom, da bodo po tem dopustu sprejete nazaj na delo; plačan čas za dojenje, otroške jasli pri tovarnah in uradih; dostop do vseh poklicev, ki ustrezajo ženskam, do vseh šol in možnost strokovnega izobraževanja"); *politične pravice* (aktivna in pasivna volilna pravica).⁹

Med vojno je partija svoja stališča prilagodila spremenjenim razmeram. Značilna črta vojne strategije jugoslovanskega in slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja (NOG) je bila med drugim tudi "vsestransko sodelovanje žensk pri vseh nalogah, ki so jih imeli moški, poleg tega pa še pri takšnih, ki jih lahko opravijo samo ženske".¹⁰ Dlje ko je trajala vojna, bolj se je komunistično vodstvo zavedalo resničnosti Leninovih besed, da je vključitev ženskega dela prebivalstva nujno potrebna za uspeh vseh narodnoosvobodilnih vojn in revolucij. Zato je bilo treba, kakor je napisala Vida Tomšič, "najti možnosti, da se dvigne iz nezainteresiranosti prav vse ženske", in jih vključiti v osvobodilno gibanje pod vodstvom partije.¹¹ Tega pa KP ni zmogla opraviti sama. Zato se je odrekla načelu, da v svojem okviru ne bo dopustila ustanovitve nikakršne samostojne ženske organizacije. V začetku decembra 1942 je bila v Bosanskem Petrovcu ustanovljena Antifašistična fronta žensk (AFŽ) Jugoslavije, ki naj bi združila jugoslovanske ženske vseh narodnosti in ver v skupnem boju za nacionalno osvoboditev in zmago socialistične revolucije.¹² O pomenu, ki ga je vodstvo KPJ pripisovalo ženski organizaciji, priča dejstvo, da je na ustanovni konferenci govoril tudi Tito. Najprej je poudaril, da se ženske v okviru NOG bojujejo proti fašizmu in nacizmu ter za neodvisnost svojih narodov, ki je hkrati tudi boj za žensko enakopravnost,¹³ za najpomembnejši ženski dolžnosti pa je razglasil zbiranje hrane, obleke in sanitetnega materiala za partizansko vojsko ter obveščevalno delo.¹⁴ Ženske naj bi opravljale še te naloge: vključevale naj bi se v organe nove ljudske oblasti, in to tako zaradi same vzpostavitve te oblasti kot tudi zaradi političnega prebujanja žensk; socialne (skrb

za otroke in vse v vojni prizadete) in zdravstvene naloge; delo na kulturnem in prosvetnem področju; izdajanje ženskega časopisja; razvijanje bratske ljubezni med jugoslovanskimi narodi; vključevanje v oborožene in diverzantske akcije proti okupatorju, kar naj bi omogočilo oblikovanje nove podobe ženske kot junakinje in pozitivno vplivalo na nadaljnjo aktivnost žensk tudi na drugih področjih.¹⁵

V Sloveniji so bile razmere sicer nekoliko drugačne kot v drugih delih Jugoslavije, saj so Slovenke že od začetka vojne delovale v OF, Slovenski narodni pomoči in Zvezi slovenske mladine. Po mnenju komunističnega vodstva pa "to delo ni bilo izvedeno sistematično, niti ni ustrezalo posebnim nalogam in zahtevam niti vlogi današnje slovenske žene",¹⁶ kar je najbrž pomenilo, da so ženske sodelovale v narodnoosvobodilnem gibanju bolj zaradi narodne zavednosti, zaradi ogorčenja nad okupatorjevim nasiljem in iz sočutja do žrtev kot iz želje po spremembi družbenega reda.¹⁷ Zato se je v začetku leta 1943 odločilo tudi v slovenskem prostoru ustanoviti samostojno žensko organizacijo z imenom Slovenska protifašistična ženska zveza (SPŽZ); vključena je bila tako v OF kot v AFŽ. Ta zveza naj bi imela enake naloge kot jugoslovanska ženska organizacija, za oblikovanje le-te pa so bili zadolženi krajevni, rajonski in okrožni odbori OF ter poverjeništva izvršnega odbora OF.¹⁸ 16. in 17. oktobra 1943 je bil v Dobrniču 1. kongres SPŽZ, na katerem je bilo izvoljeno tudi vodstvo. Sestavljeno je bilo iz ožjega in širšega odbora.¹⁹ Članice ožjega odbora so bile: Angela Ocepek²⁰ (predsednica),

⁹ Prav tam, str. 21-22.

¹⁰ Vida Tomšič, *Komunistična partija Jugoslavije v boju za emancipacijo žensk*, Ljubljana 1978, str. 38.

¹¹ Prispevek Vide Tomšič o napakah pri delu med ženskami, *Ljudska pravica*, leto V, št. 5, 1. maj 1944, v: *Slovenke v NOB II-1*, str. 527.

¹² *Slovenke v NOB I*, str. 726.

¹³ Josip Broz Tito, Govor na prvi vsedržavni konferenci antifašističnih žena Jugoslavije v Bosanskem Petrovcu 6. 12. 1942, v: *Borba za osvoboditev Jugoslavije*, članki in govori iz narodnoosvobodilne borbe 1941-1945, str. 109.

¹⁴ Prav tam, str. 112.

¹⁵ Resolucija 1. državne konference AFŽ Jugoslavije, 8. december 1942, v: *Slovenke v NOB I*, str. 727-728.

¹⁶ Okrožnica Izvršnega odbora OF vsem poverjeništvom Izvršnega odbora OF, okrožnim, rajonskim in terenskim odborom OF z dne 21. januarja 1943, v: *Slovenke v NOB I*, str. 734.

¹⁷ Vida Deželak-Barič, Vloga in položaj žensk v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji 1941-1945, v: *Naše žene volijo*, Ljubljana 1999, str. 38.

¹⁸ Okrožnica izvršnega odbora OF vsem poverjeništvom izvršnega odbora OF, okrožnim, rajonskim in terenskim odborom OF z dne 21. januarja 1943, v: *Slovenke v NOB I*, str. 734.

¹⁹ Več o vodstvu SPŽZ v: *Slovenke v NOB II-1*, str. 38-39 ali *Naša žena*, št. 1, januar 1944.

²⁰ Angela Ocepek, dolgoletna voditeljica slovenske ženske organizacije, se je rodila 3. 9. 1912 v Vevčah pri Ljubljani. S trinajstimi leti se je zaposlila v ljubljanski tovarni Saturnus. Dejavnost je bila v raznih delavskih organizacijah, od leta 1935 tudi v KPJ. Postala je članica okrajnega komiteja KPS Ljubljana, od leta 1940 pa tudi centralnega komiteja KPS. Prizadevala si je za delavske pravice in žensko enakopravnost. Zaradi komunistične dejavnosti je bila najprej v jugoslovanskih zaporih v Bileci, leta 1941 pa so jo zaprli Italijani. Po pobegu iz zapora je delala v Ljubljani kot ilegalka, potem pa se je pridružila partizanom. Postala je predsednica SPŽZ, članica vodstva AFŽ Jugoslavije, Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS) in Izvršnega odbora (IO) OF. Po vojni je bila

Mara Rupena-Osolnik (sekretarka),²¹ Zima Vrščaj-Holly (urednica Naše žene),²² Helena Puhar,²³ Mica Draksler,²⁴ Francka Šobar.²⁵ O nalogah in ciljih ženske zveze je govorila Helena Puhar. Iz njenih besed, ki so bile nedvomno oblikovane v skladu z navodili partijskega vodstva, je vidno, da ženska organizacija nikakor bila zamišljena kot samostojna politična organizacija, saj naj bi le pomagala Osvobodilni fronti, "da čimprej, čim lažje in čim bolj uspešno doseže postavljene cilje".²⁶ Ženskam naj bi pokazala, "kako morejo tudi one doprinesti pomemben

predsednica AFŽ Slovenije, po njeni ukinitvi pa Zveze ženskih društev. Bila je tudi članica CK KPS in IO OF oziroma SZDL Slovenije. Umrla je 1. 6. 1959.

²¹ Mara Rupena-Osolnik se je rodila v Mirni Peči 1. 9. 1918. Po končanem učiteljskem je poučevala v Bosni in na Jesenicah. Poleg tega je pisala prispevke za ženska in druga glasila, bila pa je tudi članica Sokola. V NOG je sodelovala od leta 1941, od jeseni 1942 predvsem v SPŽZ. Bila je tudi članica CO AFŽ Jugoslavije in Slovenskega narodnoosvobodilnega odbora (SNOO), delegatka za Avnoj, urednica glasila Našim ženam in sodelavka uredništva Naše žene. Po vojni je bila dejavna predvsem na področju kmetijstva, izobraževanja, družbene aktivnosti žensk in v humanitarnih organizacijah.

²² Zima Vrščaj-Holly se je rodila 15. 1. 1912 v Trstu. Po študiju slavistike in germanistike na Filozofski fakulteti v Ljubljani je poučevala na srednjih šolah v Brežicah, Sinju in Žalcu. Med drugo svetovno vojno se je pridružila NOG in bila med drugimi tudi "ilegalna urednica" revije Naša žena. Po vojni se je ukvarjala predvsem z uredništvom različnih revij (Naša žena, Cici-ban, Mladi svet, Otrok in družina, Rodna gruda itd.) in s pisateljevanjem za otroke in mladino. Umrla je 5. 8. 1998 v Ljubljani.

²³ Helena Puhar se je rodila 18. 10. 1920 v Kranju. Po končanem učiteljskem v Mariboru (1941) je službovala kot učiteljica v Beli krajini, potem pa se je pridružila partizanom. Ukvarjala se je s propagandnim delom, bila je članica vodstva SPŽZ in centralnega odbora AFŽ Jugoslavije. Po drugi svetovni vojni je bila urednica Naše žene, sodelovala je pri ustanovitvi Svetovalnega centra za otroke, mladostnike in starše v Ljubljani, kjer je bila zaposlena do leta 1968, več let kot direktorica. Napisala je več strokovnih in poljudnih člankov ter nekaj samostojnih del o vzgojnih vprašanjih. Bila je zagovornica neavtoritarne, otrokom prijazne vzgoje. Umrla je 30. 4. 1968 v Ljubljani.

²⁴ Marija Draksler – Marjana se je rodila 23. 6. 1903 v Ljubljani. Pred 2. svetovno vojno je delovala v ženskih in kulturno-prosvetnih delavskih društvih, v Rdeči pomoči in Skoju (Zvezi komunistične mladine Jugoslavije). Leta 1925 je postala članica KPJ, kasneje pa članica pokrajinskega komiteja KPJ za Slovenijo in mestnega komiteja KPJ v Ljubljani. Po okupaciji je delala kot ilegalka v Ljubljani, leta 1942 pa se je vključila v partizansko vojsko. Bila je članica vodstva SPŽZ, delegatka na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju ipd. Po končani vojni je kot načelnica oddelka ministrstva za socialne politiko organizirala oskrbo vojnih sirot iz drugih predelov Jugoslavije, kasneje pa je delala v upravi za kadre in v zgodovinskem oddelku CK KPS. Umrla je 30. 5. 1973 v Ljubljani.

²⁵ Prej je bila sekretarka SPŽZ za Belo krajino.

²⁶ Organizacijski referat Helene Puhar na 1. kongresu SPŽZ, v: Slovenke v NOB II-1, str. 35.

*Angelca Ocepek ob koncu 1944 ali 1945
(foto last Alenke Puhar)*

Zima Vrščaj-Holly (foto last Alenke Puhar)

V prvih mesecih leta 1945 na osvobojenem ozemlju: druga z leve je Angelca Očepek, tretja z leve Zima Vrščaj-Holly, zadnja z leve Helena Puhar (foto last Alenke Puhar)

delež k osvobojenju, pa četudi ne odidejo po zgledu moških tovarišev na fronto samo" in jih naučila, kako je mogoče povezati materinski čut "z zgodovinskim poslanstvom vsakega uda slovenskega naroda, ki je danes – borba za svobodo in pravice človeka."²⁷ Vprašanje je, zakaj je bila tradicionalna ženska vloga na slovenskem ženskem kongresu bolj poudarjena kot na jugoslovanskem, saj so bile Slovenke v prvi Jugoslaviji v primerjavi z ženskami iz večine drugih predelov države v manj podrejenem položaju. Zanimivo je tudi, da v Dobrniču med ženskimi nalogami ni bil omenjen oborožen boj, ampak le posredna podpora vojske. Veliko bolj kot v Titovem govoru pa je bila poudarjena politična prevzgoja žensk, kar da misliti, da se je morda slovenska partija bolj odkrito pripravljala na prevzem oblasti: "SPŽZ stoji pred veliko in sveto dolžnostjo, da slovensko ženo tudi politično vzgoji, da jo napravi v polni meri za ustvarjalko narodnega življenja Slovencev in za oblikovalko njegovega pravičnega življenja v krogu človeške družbe."²⁸ Zato je "slovenskemu ženstvu treba dopovedati, da ni še vse urejeno, če je urejen njen dom. Treba je urediti življenje cele vasi, občine, pokrajine, treba je urediti življenje vsega naroda."²⁹ Vsaka slovenska ženska bi morala spoznati, da je tudi to njena "življenjska naloga" in "sveta dolžnost". Naloga SPŽZ pa naj bi bila,

da jo iztrga "iz dosedanjega pasivnega, mrtvega življenja, ki je žalostna dediščina temne preteklosti vseh narodov in ne njena osebna krivda", da jo "zbudi" in "zrevolucionira" ter da jo povede "v borbo za resnico in pravico", da bo tudi slovenska ženska postala enakopravna soustvarjalka "političnega in družbenega obraza družbe".³⁰ Vendar pa si ženske nikakor ne bi smele domišljati, da je njihova organizacija v kakršnem koli smislu oblastna organizacija: "Da smo si na jasnem ... da SPŽZ torej ni narodna oblast niti ne nikak odbor narodove oblasti, biti mora vir, ki bo žene vzgajal in jih usposabljal zato, da jih bo OF lahko uporabljala kot sposobne ljudi za vzpostavitev te oblasti."³¹ Slovenski politični voditelji so torej od SPŽZ pričakovali, da bo ženske spodbudila k podpiranju NOG, hkrati pa naj bi jih tako politično vzgojila, da bodo sposobne tako med vojno kot tudi po njej delovati v organih nove oblasti.

Očitno pa so članice SPŽZ pokazale precej več samoiniciativnosti kot so pričakovali njihovi voditelji.³² Iz pisma centralnega komiteja (CK) KPJ iz januarja 1944 je namreč jasno vidno, da jugoslovansko partijsko vodstvo z delom AFŽ ni bilo zadovoljno. Očitno ji je željo po vzpostavitvi močne, centralizirane in neodvisne ženske organizacije, ki naj bi se kazala v preveč samostojnem delu s pomočjo lastnega "aparata pisarn, instruktorjev in funkcionarov". Nižji odbori AFŽ naj bi se čutili bolj odgovorne svojim nadrejenim organom kot pa lokalnim narodnoosvobodilnim odborom in odborom OF, komunistke naj bi začele oblikovati nekakšne ženske partijske aktive, v okviru AFŽ pa ustanavljati partijske celice. Vse to naj bi povzročilo razvoj feminističnih tendenc in izločitev ženskega gibanja iz ostalega političnega življenja. Zato je CK KPJ opozoril AFŽ, da je njena glavna naloga "zbrati in aktivizirati ženske v občenarodno osvobodilno fronto, pomagati jim v njihovem političnem dviganju s ciljem, da zavzamejo svoje mesto v obči osvobodilni borbi skupaj z moškimi". Za takšno delo pa naj ne bi bile potrebne nikakršne trdne in stalne organizacijske oblike. Odbori AFŽ naj bi služili le agitacijsko-propagandnemu delu med politično pasivnimi ali drugače mislečimi, njene funkcionarke naj ne bi bile predstavnice žensk v NOG, ampak le aktivistke narodnoosvobodilne fronte za vključevanje žensk v NOG, partija pa naj bi prevzela strog nadzor nad delom ženske organizacije.³³ Marca 1944 je tudi slovensko partijsko vodstvo poslalo okrožnico s podobnimi navodili vsem

²⁷ Prav tam, str. 34.

²⁸ Prav tam, str. 35.

²⁹ Prav tam, str. 35.

³⁰ Prav tam, str. 35-36.

³¹ Prav tam, str. 37.

³² Izjava Mice Šlander, Ljubljana, 27. september 1957, v: Slovenke v NOB II-1, str. 539.

³³ Pismo CK KPJ vsem nižjim partijskim komitejem o napakah v AFŽ, januar 1944, v: Slovenke v NOB II-1, str. 521-523.

oblastnim in okrožnim komitejem KPS.³⁴ Glavni odbor SPŽZ je samokritično priznal vse očitane napake, dovolil si je le izraziti mnenje, da sta "ilegalnim prilikam in množičnemu pridobivanju prav ta samostojnost organizacije in njena organizacijska trdnost veliko pripomogli k tolikšnemu razmahu".³⁵ Izvedena je bila reorganizacija SPŽZ, po kateri so morale biti aktivistke ženske organizacije obvezno tudi članice partijskih celic ali komitejev, narodnoosvobodilnih odborov ali odborov OF. Vse naloge, povezane z ženskimi vprašanji, so lahko opravljale le v sklopu teh organov, ki so jim bile tudi odgovorne. Tak način dela naj bi omogočil enakopravno vključitev žensk v politično življenje in najuspešneje "porazil zastarele nazore poedinih mož", ki so še nasprotovali enakovrednemu ženskemu sodelovanju.³⁶ Verjetneje pa je, da so bila takšna stališča več ali manj tudi posledica v partijskih vrstah splošno razširjenega strahu pred feminizmom, kot je vidno iz prispevka Zime Vrščaj-Holly, ki je izšel aprila 1944 v Naši ženi: "Ponekod je bil celo slučaj, da so odbori SPŽZ nezdravo tekmovali z odbori OF. To ni bilo zdravo tekmovalje, to je bilo neumestno, škodljivo, ljubosumno tekmovalje, ki ne rodi dobrega sadu. Namesto da bi naša organizacija krepila OF s tem, da bi ji predajala zgrajene kadre – kar je ena njenih nalog – je čuvala te kadre zase, češ videli boste, kaj premoremo žene. Nastala je resna nevarnost, da bi naša organizacija zašla v feministično organizacijo, to je organizacijo, ki zasleduje ženske cilje v meščanskem smislu, ločeno od ciljev vsega naroda ...".³⁷ Ni znano, ali se je vodstvo SPŽZ brez vsakega ugovora podredilo zahtevam partijskega vodstva, vsekakor pa podobnih pritožb do konca vojne ni bilo več.

V zadnjih mesecih pred zlomom Hitlerjeve Nemčije so se začele intenzivne priprave na povojno življenje. Vodstvo SPŽZ je ženskam zagotavljalo, da bodo imele v novi državi možnost uveljaviti svoj vpliv v političnem življenju: "Osvobodilna fronta je poklicala in znova kliče slovensko mater v javno življenje. Kliče jo kot pomočnico pri graditvi naše narodne oblasti, kliče jo kot aktivistko v naše politične odbore. Ne kliče jo samo kot človeka, ki naj v časih, ko se nahajajo na frontah očetje in sinovi, nadomesti njihove sile pri domačem delu in pri delu v

narodno osvobodilnih in političnih odborih. Res je, da jo v tem času kliče predvsem zato, da prevzame v tej vojni breme zaledja na svoje rame. Toda, ko je Osvobodilna fronta poklicala ženo v javno življenje, je mislila pri tem več. Mislila je, da žena v javnem življenju ostane tudi takrat, ko bodo možje že doma in ko bodo lahko vse svoje sile posvetili obnovi naše domovine in urejanju našega bodočega življenja."³⁸ Vendar pa so se nekatere njegove članice že od začetka dobro zavedale, kako se utegne prav kmalu zgoditi, da bodo tudi oblastni organi nove države pozabili na uresničevanje interesov žena in mater. Ta trditev vsekakor velja za Heleno Puhar, ki je že na ustanovnem kongresu slovenske ženske organizacije opozarjala: "... kakršno oblast si bomo zgradile, kolikor bomo tudi žene na oblast vplivale, toliko bo pač ona v resnici zgrajena prav za naše ženske koristi. Gotovo je, da če bomo pustile, da jo bodo zgradili brez našega sodelovanja, bo zgrajena brez ozira na posebno potrebo žena v narodu."³⁹ Pa vendar je v izrednih razmerah svetovne vojne, ko nihče ni vedel, kaj mu bo prinesel jutrišnji dan, marsikdo pozabil na tradicionalne navade in ženskim pravicam naklonjeno razpoloženje je bilo dokaj razširjeno. Ženske so že pred koncem vojne dobile volilno pravico,⁴⁰ lahko so postale sodnice civilnih in vojaških sodišč ipd.⁴¹ Tudi socialna usmerjenost nastajajoče države je bila ženskam v korist. Novi oblastni organi so že v vojnem času izvedli prve ukrepe za zaščito mater in otrok.⁴² Kaj pa

³⁸ AS 1664, GO SPŽZ, Pismo GO SPŽZ za Slovenijo pokrajinskemu odboru SPŽZ za Primorsko z dne 17. januarja 1945.

³⁹ Organizacijski referat Helene Puhar na I. kongresu SPŽZ, Slovenke v NOB II-1, str. 37.

⁴⁰ Februarja 1942 so ženske s tako imenovanimi fočanskimi predpisi dobile volilno pravico, 17. maja 1942 pa je izvršni odbor (IO) OF Slovenije izdal odlok o razpisu volitev v narodnoosvobodilne odbore na partizanskem svobodnem ozemlju, ki je določal, da imajo aktivno in pasivno volilno pravico vse osebe od dopolnjenega 18. leta starosti "brez razlike spola", ki prebivajo na območju terenskega odbora OF. (Tone Ferenc, *Ženske in volilna pravica*, v: *Naše žene volijo*, Ljubljana 1999, str. 64.) Na zasedanju odposlancev slovenskega naroda v Kočevju oktobra 1943 je bilo v 120-članski slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO) izvoljenih tudi 12 žensk; tako so slovenske ženske prvič vstopile v parlamentarno življenje. (Vida Deželak-Barič, *Vloga in položaj žensk v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji 1941-1945*, v: *Naše žene volijo*, Ljubljana 1999, str. 39.)

⁴¹ Članek Jerneja Stanteta o enakopravnosti žena v sodstvu, Slovenski poročevalec, 19. februarja 1945, v: *Slovenke v narodnoosvobodilnem boju II-2*, Zbornik dokumentov, člankov in spominov, Ljubljana 1970, str. 1276-1277. (Odslej Slovenke v NOB II-2.)

⁴² Prvi zakonski predpisi, ki so zagotavljali socialno zaščito materam, otrokom in mladini, so izšli že ob koncu leta 1944: odlok o ustanovitvi začasnega socialnega sveta za varstvo mater, otrok in mladine z dne 1. decembra 1944 (Izdan pod št. 148 v Beogradu, Uradni list Demokratične federativne Jugoslavije

³⁴ Okrožnica CK KPS z dne 19. marca 1944 o napakah pri delu SPŽZ, v: *Slovenke v NOB II-1*, str. 523-524.

³⁵ AS 1664, GO SPŽZ, škatla I, okrožnica GO SPŽZ o reorganizaciji SPŽZ z dne 22. 3. 1944.

³⁶ Prav tam.

³⁷ Članek Zime Vrščaj o odpravljanju odklonov v SPŽZ, *Naša žena*, št. 3, april 1944, v: *Slovenke v NOB II-1*, str. 524-525. Glej tudi: Barbara Jancar-Webster, *Women in Yugoslav National Liberation Movement*, v: Sabrina Ramet, *Gender Politics in the Western Balkans*, The Pennsylvania State University 1999, str. 78-82.

kasneje, ko se je življenje vrnilo na stare tire, ko je minilo prvo navdušenje ob zmagi nad nasprotniki in ko je spomin na tovariško sodelovanje moških in žensk v nevarnih vojnih časih postopoma bledel?

Takoj po osvoboditvi najbrž ni bilo malo takšnih, ki so pričakovale, da jim bo nova država omogočila bistveno drugačen, dejavnejši in bolj ustvarjalen način življenja, kot pa so ga imele v prvi Jugoslaviji. Junija 1945, na prvem povojnem kongresu slovenske ženske organizacije, ki se je tedaj preimenovala v AFŽ Slovenije (AFŽS), jih je Helena Puhar takole spodbujala: "Žena, mati ali dekle v letih naše borbe, ki se jo je žena prav tako kot mož udeležila, ni zaradi tega izgubila nič, kar je v njej vrednega. Žene zaradi svoje borbenosti in zaradi svoje politične aktivnosti nismo izgubile nič, kar predstavlja žensko človečnost. Nasprotno! Žene, ki so bile v tem boju vseskozi aktivne, so na tej človečnosti samo še pridobile. Predvsem pa smo žene postale svobodni ljudje, s svojimi močmi vred soodločamo o vsem, kar zadeva naše javno in zasebno življenje. Soustvarjamo na vseh področjih, z močmi vred postavljamo nove zakone in izvršujemo velike načrte. Da. Predvsem pa tvorimo, pomagamo uresničiti tisto največje, tisti najgloblji smisel vse borbe. Pomagamo uresničiti delovno skupnost novega življenja poštenih in dobrih ljudi. Nič vrednega nismo izgubile. Otresle pa smo se vsega, kar je bilo navlake, kar je bilo nepotrebnega, slabega v nas; otresle smo se zavesti podrejenosti v družbi, občutka manjvrednosti pred moškimi, napačne sramežljivosti v javnem delovanju in strahu pred življenjem. Take, kot smo iz te borbe žene izšle, smemo samozavestno stopiti na pot novega dela za ohranitev in za dvig in dokončno uresničenje Združene Slovenije v federativni Jugoslaviji pod vodstvom njega, ki nam je vseskozi kazal pot, pod vodstvom našega Tita!"⁴³

Pa ni bilo povsem tako. Ustava socialistične jugoslovanske države z dne 31. januarja 1946⁴⁴ je sicer po vzoru sovjetske ustave iz leta 1936⁴⁵

zagotovila ženskam enakopravnost "na vseh področjih državnega, gospodarskega in družbeno-političnega življenja" (24. člen). Ženske so dobile volilno pravico (23. člen), pravico do enakega plačila za enako delo, do posebne zaščite v delovnem odnosu (24. člen), dostop do vseh javnih služb (33. člen) in enakopraven položaj v izobraževalnem sistemu (38. člen). Toda kakor se je pokazalo že v Sovjetski zvezi, je črka zakona žensko enakopravnost le omogočala, uresničiti je ni mogla. V enopartijski državi, v kateri je KP vodila vse politično in ekonomsko dogajanje, je bilo povsem razumljivo, da je partijsko vodstvo skušalo vplivati tudi na način uresničevanja enakopravnosti žensk. Kako pa si je predstavljalo to enakopravnost in kaj je od nje pričakovalo? Boris Kidrič, eden vodilnih jugoslovanskih politikov in predsednik prve slovenske vlade, je ženskam takole govoril: "Nadaljnji razvoj vsake pravice, ki si jo pribori ljudstvo, je odvisen od tega, kako jo ljudstvo uporablja, kako ljudstvo po njej posega, kako se ljudstvo usposablja, da se od nje okoristi v celoti. Isto velja za žensko enakopravnost. Danes ni več vprašanje ali ženi priznavamo enakopravnost ali ne. Žena si je enakopravnost izbojevala. To je dejstvo, ki ga ne more nihče več izbrisati. Danes gre za nadaljnji razvoj naše žene kot – državljanke. V čim večji meri bo naša žena posegla po pravicah, ki si jih je izbojevala v trdi narodno osvobodilni borbi, čim večja bo njena udeležba v politični organizaciji in organih oblasti, čim več novih, doslej zanemarnjenih kadrov bo zraslo, tem uspešnejši bo razvoj naše žene, žene državljanke."⁴⁶ Čeprav je bila ženska enakopravnost neločljiv sestavni del vseh na marksizmu in leninizmu temelječih gibanj in jo je tudi KPJ že kmalu po ustanovitvi zapisala v svoj program, pa je tako jugoslovansko kot slovensko politično vodstvo neutrudno izjavljalo, da so ženske dobile enakopravnost le zato, ker so si jo zaslužile s sodelovanjem v narodnoosvobodilnem boju in revoluciji.⁴⁷ Takšno stališče je sicer mogoče razumeti kot pohvalo in priznanje. V državi, v kateri ženske niso dobile enakopravnosti po parlamentarni poti, ampak z revolucijo, pa se je zlahka uveljavilo mnenje, da morajo ženske vedno znova dokazovati, da si določeno pravico zares zaslužijo. Po načelu, da iz pravic izhajajo tudi obveznosti, so politični voditelji ženske vedno znova opozarjali: "Izbojevana enakopravnost

(DFJ št. 3/45), odlok o organizaciji skupinskih otroških domov in zaokroženih otroških naselbin z dne 8. decembra 1944 (Izdan pod št. 273 v Beogradu, Uradni list DFJ št. 3/45). Odlok o ustanovitvi sveta za zaščito mater, otrok in mladine z dne 6. februarja 1945 pa je določal ustanovitev sveta za zaščito mater, otrok in mladine v novi državi, "da se doseže čim ožje sodelovanje in koordinacija pri izvajanju celotnega socialnega, zdravstvenega in moralnega varstva mater, otrok in mladine" (Uradni list DFJ št. 8/45).

⁴³ Naša žena, št. 4-5, april – maj 1945, Iz referata tovarišice Helene Puharjeve o politično organizacijskem delu Antifašistične fronte žena Slovenije v času od I. do II. kongresa, str. 63-64.

⁴⁴ Uradni list FLRJ št. 10/46.

⁴⁵ Tudi tako imenovana Stalinova ustava je določala enakopravnost žensk na vseh področjih gospodarskega, državnega, kulturnega in družbenopolitičnega življenja. Ženskam je zagotav-

ljala enake pravice do dela, plačila, dopusta, socialnega zavarovanja in izobraževanja, interese mater in otrok pa je država ščitila s plačanim porodniškim dopustom in s široko organizirano mrežo porodnišnic, otroških jasli in vrtcev. (Povzeto po: Sovjetsko radno pravo, V redakciji N.G. Aleksandrova in D.M. Genkina, Vesnik rada, Beograd 1948, str. 245.)

⁴⁶ Boris Kidrič, Pravica in njena uporaba, v: Naša žena, št. 6/7, leto 1945, str. 104.

⁴⁷ Prav tam, str. 103-104.

vam nalaga velike dolžnosti".⁴⁸ Dolžnosti pa je seveda določalo partijsko vodstvo v skladu s trenutnimi potrebami notranje in zunanje politike. Čeprav so se naloge žensk z leti spreminjale, pa so vse vodile k istemu cilju – k oblikovanju "nove ženske", ki naj bi bila vse tisto, kar se je od nje običajno pričakovalo – skrbna mati, žena in gospodinja,⁴⁹ zraven pa še veliko več – lojalna novi oblasti, socialno čuteča, zaposlena, izobražena in politično dejavna. V prostoru, v katerem so bile stare, patriarhalne vrednote močno zakoreninjene, pa ni bilo mogoče pričakovati, da se bodo moški brez odpora sprijaznili z drugačno vlogo svojih žena in hčerk, pa tudi velik del žensk se z novimi nalogami ni hotel ali pa ni znal spoprijeti. Zato jih je bilo treba najprej vzgojiti v duhu socializma. Skrb za vzgojo državljanov pa je partijsko vodstvo tako med vojno kot tudi kasneje zaupalo t. i. množičnim oziroma družbenopolitičnim organizacijam, ki naj bi pomagale partiji pri oblikovanju "novega človeka". Čeprav je že Lenin poudarjal, da je treba "prevzgojiti" tudi moške,⁵⁰ pa so tako jugoslovanski kot slovenski komunisti menili, da je treba politično vzgajati predvsem ženske, še zlasti tiste, ki so bile nezaposlene, slabo izobražene in nerazgledane ter se za javne zadeve dotlej niso zanimale. Za "prevzgojo" žensk so bile sicer zadolžene tudi mladinske in sindikalne organizacije ter OF, ki pa se v tem času za ženska vprašanja niso preveč zanimale.⁵¹ Tako je bilo oboje, politična vzgoja žensk in skrb za njihov enakopraven položaj v družbi, večinoma prepuščeno le AFŽS, ki je bila po drugi svetovni vojni edina ženska organizacija v Sloveniji, saj se je nova oblast že leta 1945 odločila razpustiti

vsa predvojna ženska društva.⁵² AFŽ je imela sicer svoje vodstvo in podobno organizacijsko strukturo kot ostale družbenopolitične organizacije,⁵³ v bistvu pa jo je vodila ženska komisija pri CK KPS.⁵⁴ Ta je bila večinoma sestavljena iz tistih oseb, ki so bile tudi v vodstvu slovenske ženske organizacije. Idejni vodja komisije Vida Tomšič je bila članica tako GO AFŽS kot tudi centralnega odbora (CO) AFŽ Jugoslavije, po letu 1948 pa tudi predsednica jugoslovanske ženske organizacije. Sekretarka komisije Angela Očepsek je bila predsednica SPZZ in AFŽS, po ukinitvi leta 1953 pa tudi predsednica Zveze ženskih društev Slovenije. Angela Mahnič je bila tajnica Glavnega odbora AFŽ Slovenije ter članica CO AFŽ Jugoslavije, Zima Vrščaj, Erna Muser in Poldka Kos so bile članice GO AFŽS, Marica Čepe pa je delovala v vodstvu ženske organizacije v vojnem času. Poleg članic ženske komisije pri CK KPS pa so bile članice GO AFŽS tudi številne druge vidne predvojne revolucionarke, partizanke in politične voditeljice, kot na primer Lidija Šentjunc, Mira Tomšič (kasneje Svetina), Mara Rupena-Osolnik, Ada Krivic, Mica Šlander-Marinko itd. Čeprav so bila predsedniška mesta v ženski organizaciji rezervirana za preizkušene komunistke iz predvojnega obdobja, pa so bile v vodstvu slovenske ženske organizacije tudi nekatere predvojne krščanske socialistke kot sta bili na primer Helena Puhar in Jožica Toman, ki sta bili članici ožjega odbora, katoliško usmerjena Dora Vodnik pa je bila članica širšega odbora.⁵⁵ Takšen način vodenja sicer ni bil nikakršna posebnost AFŽ, saj je partija bolj ali manj neposredno vodila vse množične organizacije.⁵⁶

⁴⁸ Govor predsednika Narodne vlade Slovenije Borisa Kidriča na drugem kongresu AFŽ Slovenije v Ljubljani, v: Naša žena, št. 4-5, Ljubljana 1945, str. 48.

⁴⁹ Ko je Tito govoril o nujnosti sodelovanja žensk v AFŽ, je poudaril, da to nikakor ne pomeni, "da bi se odtujevale domu, družini, vsakodnevnemu delu, ki so ga kot žene dolžne opravljati. Ne, nasprotno. Izpolnjevati morajo tudi obveznosti, ki jih imajo do svojega doma in svoje družine." (Naša žena, št. 9, leto 1946, str. 207.)

⁵⁰ "Naše komunistično delo med ženskimi množicami, naše politično delo med njimi vključuje dovršen del vzgojnega dela med moškimi. Staro gospodovalno načelo moramo izriniti do zadnje natančnejše korenine v stranki in med množicami. To spada med naše politične naloge, prav tako kot spada sem nujna izgraditev štaba tovarišic in tovarišev, ki bodo, v teoriji in praksi temeljito izšolani, opravljali svoje strankino delo med delovnimi ženskami." (Klara Zetkin, Pogovori z Leninom, Ljubljana 1959, str. 64. S tem v zvezi je Lenin zapisal: "Da, žal velja za mnoge tovariše: 'olupi komunista in dobil boš filistra'." /Prav tam, str. 63./)

⁵¹ AS 1800, GO AFŽS, fasc. 7, mapa 1, referat Mime Zupančič na 3. kongresu AFŽ Slovenije z naslovom Poročilo o delu in organizacijska vprašanja Antifašistične fronte Slovenije, 13. december 1948.

⁵² AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije (CK ZKS), škatla 25, zapisnik 1. seje ženske komisije pri CK KPS, 1945 (brez datuma).

⁵³ AFŽ Jugoslavije je bila od leta 1945 pa vse do ukinitve v letu 1953 organizirana po upravnoteritorialnih enotah: od osnovnih organizacij (uličnih, blokovnih, terenskih, vaških odborov) do krajevnih, rajonskih (v večjih mestih), mestnih, okrajnih, okrožnih in oblastnih odborov. Delo AFŽ v republikah in pokrajinah so vodili glavni odbori, najvišji organ v državi pa je bil centralni odbor AFŽ Jugoslavije. Več o tem: Marjeta Adamič, Gradivo Antifašistične fronte žena Slovenije po letu 1945 v arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja v Ljubljani, Arhivi, št. 1-2, VI, Ljubljana 1983, str. 93.

⁵⁴ Ženska komisija pri republiškem partijskem vodstvu naj bi delovala v letih 1945-1952, vendar je žal ohranjenega le malo gradiva.

⁵⁵ Članice ženske komisije pri CK KPS in GO AFŽS so navedene v teh dokumentih in publikacijah: AS 1589, CK ZKS, škatla 25, zapisnik 1. seje ženske komisije iz leta 1945 (brez datuma) in zapisnik seje ženske komisije z dne 25. 3. 1947; Naša žena, št. 4-5, 1945, Na drugem kongresu AFŽ so bile na demokratičen način izvoljene v Glavni odbor sledeče tovarišice, str. 83; Dobrič, Ob 50-letnici 1. kongresa Slovenske protifašistične ženske zveze, II. zvezek, Novo mesto 1994, str. 6.

⁵⁶ Tudi v vodstvu slovenskih sindikatov je bilo precej članov sindikalne komisije pri CK KPS.

Pa vendar je KP z žensko organizacijo ravnala nekoliko drugače kot z ostalimi. AFŽ namreč ni bila podrejena le partiji, ampak tudi OF. In čeprav so tudi druge množične organizacije sprejemale program OF oziroma Ljudske fronte (LF) Jugoslavije in so bile kot celota včlanjene v slovensko in prek nje v jugoslovansko frontno organizacijo, pa se je to dejstvo močno poudarjalo le v povezavi z AFŽ. Medtem ko so politični voditelji druge organizacije spodbujali k čim večji aktivnosti,⁵⁷ pa so članice AFŽ nenehno svarili "Najvažnejša stvar je, da se bodo organizacije AFŽ v popolnosti zavedale, da so sestavni del Osvobodilne fronte, ker je vse-narodna politična organizacija, ne pa da so nekaj posebnega, same sebi namen ..." ⁵⁸ Obstajala je celo želja, da se AFŽ pri opravljanju svojih nalog ne bi povezovala neposredno s pristojnimi ministrstvi kot so to delali na primer sindikati, ampak le posredno, prek organizacij OF.⁵⁹ Razloga sta bila vsaj dva. Strah, da bo feminizem prevladal v ženski organizaciji, še zlasti v mestih, kjer so imela pred vojno velik vpliv nekdanja meščanska ženska društva, je bil v Sloveniji navzoč ves čas njenega obstoja, verjetno pa tudi veliko pozneje. Drugi vzrok, ki je vsaj deloma izhajal iz prvega, pa je bil v tem, da je partija že ob ustanovitvi namenila AFŽ kratko življenjsko dobo: "Posebne ženske organizacije so smotne samo toliko časa in tedaj, če je njihova naloga prebuditi zaostale ženske množice in jih na poseben, zanje dostopnejši način pripeljati v politično življenje, v skupno borbo vsega naroda. Pomagajo naj jim torej, storiti prvi korak v javno življenje, preboleti predsodke, ki jih je družba vzgojila v njih samih in v njihovi okolici in ki jih ovirajo, da bi lahko vstopile v politično življenje

direktno."⁶⁰ AFŽ je bila torej zamišljena kot začasna organizacija, njeno delovno področje pa naj bi sprva le delno, kasneje pa v celoti, prevzela OF kot najširša politična organizacija, pristojna za obravnavo vseh pomembnih družbenih vprašanj. Partija je torej žensko organizacijo ustanovila zgolj "po sili razmer" ali kakor je zapisala Lydija Sklevicky, AFŽ sploh ne bi bila vzpostavljena, če bi bilo vključitev žensk v narodnoosvobodilno gibanje mogoče izvesti brez njene pomoči.⁶¹ Tudi po vojni ni bilo drugače – če bi KP lahko pritegnila ženske k oblikovanju nove države brez pomoči ženske organizacije, bi jo najverjetneje ukinila že v letu 1945.

V prvem povojnem letu je bila pomoč žensk potrebna skorajda povsod. Obnoviti ali na novo zgraditi je bilo treba v vojni porušene domove, ceste in tovarne, obdelati polja, poskrbeti za osirotele otroke in invalide. Kljub slabim ekonomskim in socialnim razmeram (primanjkovalo je tako socialnih in zdravstvenih ustanov kot tudi strokovno usposobljenega osebja) pa so bile že takrat v ospredju politične naloge. Osrednjo pozornost sta jim posvetila tako Vida Tomšič na prvem povojnem kongresu slovenske ženske organizacije junija 1945⁶² kot tudi Tito, ki je na 1. kongresu AFŽ Jugoslavije od 17. do 19. junija v Beogradu najprej navedel te ženske dolžnosti: "okrepitev naše narodne oblasti; vzgoja otrok, mladega naraščaja, naših bodočih rodov; okrepitev bratstva in enotnosti ter zgraditev naše države".⁶³ Obstoj nove države v sedanjosti je bil po Titovem mnenju neločljivo povezan s sodelovanjem vseh jugoslovanskih narodov v boju proti političnim nasprotnikom, ohranitev nove oblasti v prihodnosti pa naj bi zagotavljala le ustrežna vzgoja mladih rodov. Sledile so ekonomske naloge – obnova v vojni porušene države in zgraditev socialističnega gospodarstva z lastnimi silami, ki naj bi državljanom Jugoslavije omogočila materialni obstoj, tudi če ne bi bilo nobene pomoči "od zunaj".⁶⁴ Šele potem so prišle na vrsto dolžnosti "na socialnem polju, za

⁵⁷ "... Ni torej samo v interesu delavstva kot takega in v interesu sindikatov, je v interesu vse Osvobodilne fronte, v interesu vsega ljudstva, da se sindikati v vsem delu osvobodilne fronte najtemeljiteje, najuspešneje uveljavijo." (AS 540, RS ZSS, knjiga 1, zapisnik 1. kongresa Enotnih strokovnih zvez delavcev in nameščencev Jugoslavije (ESZDNS), Ljubljana, 23.-25. september 1945, govor Borisa Kidriča.

⁵⁸ AS 1800, GO AFŽS, fasc. 18, mapa 2, Nekaj misli Mihe Marinka o vlogi in nalogah organizacije AFŽ v zvezi z drugim kongresom AFŽ januarja 1948 v Beogradu, ki jih je izrekel na ožjem sestanku aktivistk in funkcionark AFŽS. Vida Tomšič je že takoj po končani vojni opozarjala na napačen odnos odborov AFŽ do odborov OF in poudarjala, da se morajo ženske zavedati, da so "del te velike fronte". (Naša žena, št. 4-5, Ljubljana 1945, Iz referata tovarišice Vide Tomšičeve o nalogah bodočnosti, str. 59.)

⁵⁹ Ženska komisija pri CK KPS je 25. 3. 1947 sklenila: "Za delo GO AFŽ niso merodajne direktive ministrstev, temveč direktive IO OF. Kadar pa je potrebno razgovarjati se z ministrstvi, naj se sekretarka obrača na pomočnike ministrov, z ministri samimi pa naj se dogovarja tov. Ocepkova." (AS 1589, CK ZKS, škatla 25, zapisnik seje ženske komisije pri CK KPS, 25. 3. 1947.)

⁶⁰ Članek Vide Tomšič o napakah pri delu med ženskami, Ljudska pravica, št. 5, 1. maj 1944, v: Slovenke v NOB II-1, str. 526.

⁶¹ Lydija Sklevicky, AFŽ kao potencialni čimbenik procesa kulturne mijene tijekom razdoblja NOB-e, v: Problemi, 1, 1985, str. 72.

⁶² Iz referata tovarišice Vide Tomšičeve o nalogah bodočnosti, Naša žena, št. 4-5, Ljubljana 1945, str. 58-59.

⁶³ Maršal Tito ženam Jugoslavije, v: Naša žena, št. 4-5, Ljubljana 1945, str. 43-44. Referat je bil v originalu objavljen med drugim tudi v: Naši zadaci, Referati na 1. kongresu antifašistkinja Jugoslavije, Centralni odbor AFŽ Jugoslavije, Beograd 1945, str. 3-9 (brošura se nahaja tudi v fondu AS 1800, GO AFŽS, fasc. 9); Tito ženama Jugoslavije, Centralni odbor AFŽ Jugoslavije, Beograd 1945, str. 35-47; Govori druga Tita ženama Jugoslavije, Pravno-politički položaj žena Jugoslavije, Savez ženskih društava NR Srbije, Beograd 1957, str. 11-16.

⁶⁴ Prav tam, str. 43-46.

V prvih mesecih leta 1945 na osvobojenem ozemlju: prva z leve stoji Angelca Ocepek; v prvi vrsti spredaj je Helena Puhar (foto last Alenke Puhar)

oskrbo naših otrok, za pomoč našim invalidom, tovarišem in tovarišicam, ki so izgubili zdravje v borbi itd."⁶⁵

Partijsko vodstvo je bilo z opravljanjem gospodarskih in socialnih nalog zadovoljno, pač pa je ženski organizaciji očitalo, da zanemarja politično delo. AFŽS naj bi delovala tudi preveč samostojno in premalo v sodelovanju z OF. Zato je Vida Tomšič poleti 1946 funkcionarke opozorila, da je bila AFŽ kot množična organizacija OF ustanovljena v prvi vrsti zato, da bi najpasilnejše in najbolj nevedne ženske, predvsem tiste s podeželja, odtegnila vplivu nasprotnikov socializma, jih politično izobrazila in usposobila za delovanje v političnem življenju in v oblastnih organih.⁶⁶ Kritika je očitno obrodila sadove, saj je vodstvo AFŽS v delovnem poročilu za leto 1946 zapisalo, da so ženske v drugi polovici leta pokazale nekoliko več zanimanja za politična vprašanja, s kakovostjo političnega dela svoje

organizacije pa nikakor še ni bilo zadovoljno.⁶⁷ Leto 1947 je potekalo večinoma v znamenju izpolnjevanja petletnega plana. Zato je bilo treba čim večje število žensk vključiti v proizvodno delo. Vse leto je potekala načrtna propagandna akcija za popularizacijo ženskega zaposlovanja.⁶⁸ Naša žena je objavila veliko število prispevkov, ki so v najsvetlejših barvah slikali življenje sovjetskih žensk, ki naj bi dosegale izjemne uspehe tako v poklicnem in političnem kot tudi zasebnem življenju,⁶⁹ redno so izhajali članki o

⁶⁷ "Žene so se v veliki meri udeležile predvolilne kampanje za volitve v zvezno skupščino, vendar je bilo to delo še precej nenačrtno. Radi pomanjkljive politične razgledanosti so se žene v glavnem zadovoljile z udeležbo na volitvah, premalo pa so polagale pažnje na pravilno razumevanje volitev in reakcionarne parole." (AS 1800, GO AFŽS, fasc. 13, spis št. 82/48, Delo organizacije AFŽ v obdobju 1945-1948.)

⁶⁸ Naša žena, št. 5, 1947, str. 135-137, Kako zaposliti kar največ žena.

⁶⁹ V več nadaljevanjih je na primer izhajal referat iz plenarne seje Mednarodne demokratične federacije žensk v Pragi z naslovom Žena v Sovjetski zvezi, v: Naša žena št. 10, 1947, str. 317-318; št. 11, 1947, str. 349-351, št. 12, 1947, str. 374-376.

⁶⁵ Prav tam, str. 44.

⁶⁶ AS 1800, GO AFŽS, fasc. 9, Vida Tomšič, predavanje na tečaju funkcionar, ki delajo med ženami, 26. 8. 1946.

slovenskih delavkah in udarnicah, ki so želeli pokazati, da poklicno delo ne prinaša le ekonomske neodvisnosti, ampak tudi veliko osebnega zadovoljstva.⁷⁰ Ideal je postala ženska, ki je na delovnem mestu enaka moškemu, ženska, ki zmore vse, tudi pilotirati letalo!⁷¹ Po navodilih ženske komisije CK KPS z dne 25. marca 1947 pa je bilo treba težišče dela AFŽ prenesti na podeželje, kjer so bile največje rezerve delovne sile.⁷² Prilagoditev vaškega življenja socialističnim vzorom je sčasoma postala ena od najpomembnejših nalog ženske organizacije, ki pa ji ta nikakor ni bila kos.⁷³ Od tedaj so bile namreč kritike, da AFŽ svojih dejavnosti ne izkorišča dovolj za politično delo, vedno pogostejše. Predstavnice AFŽ so se opravičevale s tem, da niti oblastni organi niti partijski in OF funkcionarji ne podpirajo dela ženske organizacije. Očitale so jim, da posredujejo AFŽ pogosto najslabši kader, ker vidijo v tej organizaciji le animatorja oziroma organizatorja delovne sile za različna javna dela, da so vodilni položaji bolj ali manj rezervirani za moške, da na svojih sestankih ne obravnavajo ženske problematike, da je njihovo obnašanje v zasebnem življenju često v neskladju z njihovimi nastopi v javnosti, da celo mnogi predstavniki oblasti, političnih organizacij in oficirji ne dovolijo svojim ženam delovati v AFŽ. Res pa je bilo tudi, da se marsikatera cenjena politična delavka ni hotela ukvarjati z ženskimi vprašanji in če jo je partija napotila na delo v AFŽ, je to večkrat razumela kot nekakšno degradacijo. Posledica je bila postopno zmanjševanje dejavnosti, na kar je že leta 1947 opozorila tedanja predsednica CO AFŽJ Cana Babović.⁷⁴ Kot odgovor na takšna in podobna

opažanja je v januarski številki Naše žene iz leta 1948 v sklopu priprav na drugi kongres AFŽ Jugoslavije izšel prispevek predsednika slovenske vlade Mihe Marinka. Odločno je poudaril, "da se bodo žene s konstruktivnim delom pri politično-gospodarskih družbenih nalogah, kjer sodelujejo, lahko afirmirale kot polnopravne državljanke le, če bodo aktivne. Dalje se morajo zavedati, da tu ne more biti govora o stremljenju za neko formalno enakopravnostjo, kar pri nekaterih posameznih članicah AFŽ še vedno lahko opazimo, kajti meščanski feminizem še namreč ni do kraja preboljen. V organizacijah AFŽ mora prevladovati zavest, da bo konzervativizem, ki še vlada marsikod pri politično bolj zaostalih tovariših, mogoče najuspešneje tolči s tem, da se žena pokaže kot sposobna delavka, odbornica itd. ... Formalno pojmovanje pa ne pospešuje afirmacije enakopravnosti, ampak jo manjša, slabi in povzroča razdore. Kajti nikakor ne more veljati načelo, ki se tu in tam pojavlja, da mora biti glede na odgovarjajoče število žena tudi primerno število zastopnic v nekem družbenem organu. To bi bilo do kraja napačno." Ženska organizacija tudi ne bi smela biti "sama sebi namen", kar naj bi se kazalo v tem, "da se že zgrajeni ženski kadri zadržujejo v ženski organizaciji. To, da držimo vse, kar je ženskega spola, v posebni ženski organizaciji, od spodaj do vrha, je eden od izrazov meščanskega feminizma. To ovira odstranjevanje razlik med ženo in moškim v družbenih vlogah, v javnem udeleževanju... Kajti ženska organizacija obstoja samo zato, da vključi najbolj zaostale žene in da tiste, ki so že politično dvignjene, mobilizira dalje, za vse panoge javnega življenja... Tam, kjer druge organizacije ne zajemajo ženskih množic, tam ima AFŽ svoje področje dela."⁷⁵ Vodstvo slovenske ženske organizacije je takoj priznalo, da AFŽ ni dobro opravila svoje največje naloge: "... politično delati med ženami, vključevati žene v OF in jih mobilizirati za izpolnjevanje vseh nalog, ki so postavljene pred OF kot enotno politično organizacijo. Zato so naše organizacije ravno v predkongresnih pripravah razvile po vsej Jugoslaviji široko kampanjo za vpis v Fronto. V času, ko bije teren najtrši boj za dokončno izvršitev odkupov, za plačilo davkov, za gradnjo zadružnih domov, je bolj kot kdajkoli potrebno, da se zavedamo važnosti, ki jo ima OF Slovenije oziroma LF Jugoslavije kot iniciator in mobilizator našega boja za boljše, bogatejše in polnejše življenje. Dejstvo, da je ta kampanja v Sloveniji rodila tako majhne uspehe, je gotovo dovolj zgovoren dokaz, da se naša AFŽ še vedno ne zaveda, da je politično delo med ženami prva in poglobitna

⁷⁰ Na primer: Zmagoslavna pot naše delavke, Naša žena, št. 11, 1947, str. 338-339; Pot služkinje Marije v lepše življenje, Naša žena, št. 12, str. 365-367.

⁷¹ Kako sem postala pilotka, Zgodba Valentine Grizodobove, heroja Sovjetske zveze, aviačarskega polkovnika, predsednice Komiteja sovjetskih žena, Naša žena, št. 11, 1947, str. 345-346.

⁷² Naša žena, št. 4, Ljubljana 1947: Načrt v kmetijstvu je del našega narodnega gospodarstva, str. 100; Ko bodo stroji pomagali obdelovalcu zemlje, str. 101; Tudi kmečki delavci uživajo socialno zavarovanje, str. 102-103; V kmetijskih šolah bo zrasel nov rod slovenskega kmetovalca, str. 104-105; Nekoč dninarica Ančka, danes sekretar OF, str. 106-107; Tudi kmečkim otrokom oskrbimo sezonske domove, str. 108; Knjižnica na vasi, str. 109.

⁷³ To pa ni bilo nič čudnega, saj je v letih 1952, 1953 nad kmeti obupala celo partija in opustila prizadevanja za kolektivizacijo kmetijstva. Več o tem: Dušan Bilandžić, Zgodovina Socialistične federativne republike Jugoslavije, Ljubljana 1980, str. 122.

⁷⁴ AS 1800, GO AFŽS, fasc. 7, mapa 3, spis št. 310/48, referat Mime Zupančič na 3. kongresu AFŽ Slovenije, poročilo o delu in organizacijska vprašanja Antifašistične fronte žensk Jugoslavije; Lydia Sklevicky, Modeli integracije emancipatorskega procesa: Antifašistična fronta žena Jugoslavije 1945-1953, v: Problemi 9, 1986, str. 21.

⁷⁵ Miha Marinko, O vlogi organizacije AFŽ, v: Naša žena, št. 1, 1948, str. 2.

Delovno predsedstvo na 2. kongresu AFŽ Jugoslavije v Beogradu, januar 1948: z leve proti desni Vida Tomšič, Kata Pejnović, Mitra Mitrović-Djilas, Cana Babović, Goja Djurić (iz fototeke Arhiva Republike Slovenije – AS 1202 Zbirka fotografij uredništva "Naša žena", mapa št. 299)

naloga ženske organizacije.⁷⁶ Toda bilo je že prepozno. V statutu, ki je bil sprejet na drugem kongresu AFŽ Jugoslavije (od 25. do 27. januarja 1948 v Beogradu), je bilo zapisano, da je ženska organizacija sestavni del LF Jugoslavije, ki skrbi za uresničevanje programa LF. Ni imela svojega članstva, zato ni bilo članskih izkaznic niti članarine. Bila naj bi le orodje, ki ga je LF potrebovala za delo z "zaostalimi" ženskami s podeželja.⁷⁷ S tem je bil na določen način že nakazan bližnji konec delovanja AFŽ kot samostojne politične organizacije, čeprav politični voditelji o tem še niso govorili. Tito je v svojem govoru na 2. kongresu jugoslovanske AFŽ po svoji stari navadi ženske najprej pohvalil zaradi "velikanske vloge" pri "izgradnji države" in njihovega "dragocenega prispevka" pri uresničevanju petletnega plana. Takoj zatem pa je izrazil nezadovoljstvo, ker so ženske premalo dejavne v OF in ostro pograbil AFŽ, češ da ni znala pritegniti tistih žensk, ki se "ne zavedajo svojih dolžnosti ali pa so do skupnosti malo-

marne" in skrbijo le zase. Potem pa je navedel še dve nalogi, ki sta sicer obstajali že prej, a nista bili tako poudarjeni: mednarodno dejavnost in vzgojo otrok. Jugoslovanske ženske je pozval, naj si skupaj z vsemi "naprednimi ženskimi organizacijami v inozemstvu" prizadevajo za mir in naj odločno nastopijo proti "imperialističnim" zahodnim državam, ki naj bi želele razširiti svoj vpliv po svetu tudi za ceno nove vojne.⁷⁸ Še prav posebej pa jim je "položil na srce" skrb za vzgojo otrok, ki jih je treba vzgojiti v socialističnem duhu in jih obvarovati pred škodljivimi vplivi vseh nasprotnikov nove Jugoslavije.⁷⁹ Vlogo žensk sta obravnavala tudi oba partijska kongresa, jugoslovanski julija 1948 v Beogradu in

⁷⁶ Naša žena, št. 2, 1948, str. 41, O predkongresnem delu naših žena.

⁷⁷ Vida Tomšič, Antifašistički front žena Jugoslavije, v: Enciklopedija Jugoslavije 1, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb 1955, str. 120.

⁷⁸ AFŽ Jugoslavije je bila zelo aktivna članica Mednarodne demokratske federacije žena (MDFŽ), ki je bila ustanovljena novembra 1945 v Parizu in je nastopala proti vsem pojavom fašizma, prizadevala pa si je za mir na svetu, za žensko enakopravnost in za pravice otrok. Po sporu Jugoslavije z Informbirojem se je MDFŽ postavila na sovjetsko stran in jeseni 1949 je bila jugoslovanska ženska organizacija iz MDFŽ izključena. (AS 1800, fasc 12, mapa 1; fasc. 7, mapa 2, spis št. 364/48; fasc. 10, mapa 1, spis št. 8/49; fasc. 18, mapa 1; fasc. 15 itd.)

⁷⁹ Naša žena, št. 2, Ljubljana 1948, str. 35, Maršal Tito nam je govoril o naših nalogah.

slovenski novembra istega leta v Ljubljani, ki sta naloge AFŽ še dopolnila. Ženska organizacija naj bi dajala vsestransko pomoč zaposlenim ženskam in materam: v sodelovanju z ljudskimi odbori, zdravstvenimi organizacijami, Rdečim križem, sindikati itd. naj bi pomagala pri ustanavljanju porodnišnic, ambulant, zdravstvenih, vzgojnih in pravnih posvetovalnic, vzgojno-varstvenih ustanov za otroke, otroških igrišč, šolskih kuhinj in delavskih menz, gospodinjstkih servisov ipd.⁸⁰ Do konca leta 1948 je bilo že precej jasno, da bo AFŽ obstajala le še toliko časa, dokler jo bo država potrebovala pri "prevzgoji" politično še "neprosvetljenih" žensk in pri opravljanju tistih nalog, ki moških niso zanimale – pri negi in vzgoji otrok.⁸¹ "Dvoje je, kar terja obstoj in utrditelj naše organizacije tudi še v današnjem času: posledice tisočletne enakopravnosti, proti katerim se moramo trdo in vztrajno boriti in dejstvo, da je vsaka žena tudi mati, vzgojiteljica bodočih pokolenj."⁸² Ženskam ni bilo težko opravljati praktičnih nalog (oblikovale so skupine za varovanje otrok zaposlenih mater in pomoč porodicam, pomagale so pri ustanavljanju materinskih posvetovalnic in otroških vrtcev, šivalnic, pralnic in kopališč, organizirale so številne tečaje in predavanja), vendar pa so voditeljice slovenske ženske organizacije ob koncu leta 1948 samokritično priznavale, da niso znale "dovolj povezovati vsakodnevnih nalog, na katere trčijo žene in matere z borbo za socialistično prevzgojo".⁸³ Zaradi zanemarjanja političnega dela naj bi bila "žena še vedno v večji meri kot mož žrtev bedaste, kratkovidne reakcionarne propagande",⁸⁴ zmanjšalo pa naj bi se tudi zanimanje žensk za delo v AFŽ.⁸⁵

Kaj pa je ženske privedlo do tega, da so se začele umikati iz političnega življenja? Je bila krivda zares le na strani AFŽ? Vzroka sta bila najmanj dva. Navdušenje in optimizem, ki sta, kakor je zapisal Dušan Nečak, po zmagi nad fašizmom zajela precejšen del slovenskega prebivalstva, sta sčasoma ugasnila.⁸⁶ Po drugi strani pa je na zmanjšano zanimanje žensk vplivala tudi sprememba nalog. AFŽ je imela moč in vpliv le takrat, kadar so jo ženske občutile kot svojo organizacijo. To pa je bilo predvsem tedaj, ko so v njej aktivno sodelovale, ko so videle, da s svojim delom lahko pripomorejo k lepšemu življenju svojega naroda. AFŽ je bila pravzaprav najbolj uspešna tedaj, kadar ni upoštevala vseh partijskih navodil in narobe – bolj ko se je posvečala politični vzgoji, manj je bila uspešna.⁸⁷ Zato je bilo v prvih povojnih letih ženske lažje pritegniti k delu v AFŽ. Takrat je bilo sodelovanje žensk pri obnovi požganih domov, uničenih naselij in zapuščenih polj nujno potrebno, njihova pomoč pri oskrbi invalidov, ostarelih in nepreskrbljenih otrok nepogrešljiva. Kasneje pa se je življenje vsaj deloma vrnilo "na stare tire". Država je bila vsaj za silo sposobna zagotoviti sredstva za rešitev najbolj žgočih socialnih vprašanj, pomoč žensk v obliki zbiranja prispevkov in prostovoljnega dela ni bila več tako potrebna kot prej,⁸⁸ obsedenost političnega vodstva z zunanjimi in notranjimi sovražniki pa se je povečevala. Že nevarnost "z Zahoda" je dovolj "burila duhove", ko pa se je tej z resolucijo Informbiroja pridružila še nevarnost "z Vzhoda", je postalo iskanje pravih in namišljenih sovražnikov še bolj paranoično, poleg tega pa je bilo treba Stalinu za vsako ceno dokazati, da je Jugoslavija zares socialistična država. Obdobje razmeroma počasnega prehoda v socializem je bilo dokončno zaključeno, za politične omahljivce ni bilo več prostora, oblast je zahtevala popolno lojalnost državljanov. Politična vzgoja, še posebej na podeželju, je postala prednostna naloga vseh množičnih organizacij. In AFŽS nikakor ni bila edina organizacija v Sloveniji, ki so jo zadele kritike partijskega vodstva. Enako se je na primer dogajalo tudi slovenskim sindikatom,⁸⁹ saj so jim očitali, da še posebej zanemarjajo ideološko-politično delo med zaposlenimi "ženami – mate-

⁸⁰ AS 1800, GO AFŽS, fasc. 7, mapa 1, spis št. 310/48, referat Mime Zupančič na 3. kongresu AFŽ Slovenije z naslovom Poročilo o delu in organizacijska vprašanja AFŽS; V. kongres Komunistične partije Jugoslavije, Beograd, od 21. do 28. julija 1948, Referat Edvarda Kardelja o osnovnih in tekočih nalogah organizacij KPJ, str. 375.

⁸¹ "Ženske naj bi postorile vse tisto, kar nihče drug ni hotel. Jasli, vrtci ipd. so bile tiste drobne, sitne, nesimpatične zadeve, za katere je vedno manjkalo denarja, zato so jih prepuščali ženskam." (Izjava Mire Svetina avtorici z dne 2. 8. 1999). V delovnem poročilu AFŽ Slovenije za obdobje 1945-1948 pa je Branka Jurca takole zapisala: "Prav tako je razumljivo, da se z nobenimi vprašanji, ki se tičejo zaščite matere in otroka, ne bo bavila nobena druga organizacija kot prav ženska organizacija." (AS 1800, GO AFŽS, fasc. 13, spis št. 115/48.)

⁸² AS 1800, GO AFŽS, fasc. 13, spis št. 115/48, poročilo o vlogi in delu AFŽ Slovenije v obdobju 1945-1948.

⁸³ Naša žena, št. 12, leto 1948, Pozdrav III. kongresu AFŽ Slovenije, str. 330.

⁸⁴ AS 1800, GO AFŽS, fasc. 13, spis št. 115/48, poročilo o vlogi in delu AFŽ Slovenije v obdobju 1945-1948.

⁸⁵ AS 1800, GO AFŽS, fasc. 7, mapa 1, spis št. 310/48, referat Mime Zupančič na 3. kongresu AFŽ Slovenije z naslovom Poročilo o delu in organizacijska vprašanja Antifašistične fronte žensk Slovenije.

⁸⁶ Dušan Nečak, "Slovenija 1945 – čas evforije, shizofrenije in paranoje", v: Borec, št. 4-6, Ljubljana 1991, str. 444.

⁸⁷ To dokazujejo tudi besede iz enega od poročil o delu ženske organizacije: "AFŽ je imao toliko uspeha u radu jer nije bio usmeren ka prosvetiteljskom radu medju zaostalim ženama već su ga žene osećale kao svoju vlastitu organizaciju i kao izraz svoje aktivnosti." (Dokument ni niti podpisan niti datiran, nahaja se v osebni fondu Vida Tomšič: AS 1413, škatla 99.)

⁸⁸ AS 1800, GO AFŽS, fasc. 13, spis št. 115/48, poročilo o delu AFŽS v obdobju 1945-1948.

⁸⁹ AS 1589, CK ZKS, škatla 2, zapisnik seje biroja CK KPS, 18. februar 1949.

ramj" in "novodošli delavci s podeželja".⁹⁰ AFŽ je imela drugačen položaj kot ostale množične organizacije le zato, ker je bila povsem ženska organizacija in je partija videla v njej tisti politični prostor, ki je stalno "grozil" z izbruhom "meščanskega feminizma". Pretiran in najverjetneje neutemeljen strah pred feminizmom pa je silil partijo v vedno nove kritike in vedno nova omejevanja pristojnosti ženske organizacije. Tako ji je očitala tudi, da se je "izrodila v organizacijo najnaprednejših žena, v organizacijo aktivistk", namesto da bi postala resnično "množično organizacija, na katero se bodo žene, kmetice in gospodinje in tudi delavke obračale, kadar jih bodo težila težka vprašanja ...", v takšno organizacijo, ki bi skrbela predvsem "za človeka, za mater in otroka ...".⁹¹ Ženska organizacija si je sicer prizadevala, da bi čim bolj vestno opravljala vse naloge pri zaščiti matere in otroka, vendar pa je bila takrat ukinitvev AFŽ le še vprašanje časa. CK KPJ je v pismu slovenskemu partijskemu vodstvu z dne 22. 6. 1950 ugotavljal, da AFŽ pogosto obravnava tudi splošna politična vprašanja, ki so v pristojnosti LF, partijske in frontne organizacije pa da se za dejavnost ženske organizacije sploh ne zanimajo in ne usklajujejo svojega dela z delom AFŽ. Delo naj bi se podvajalo in brez potrebe naj bi se povečalo število sestankov. Te naj bi že tako preobremenjene žene in matere občutile le kot dodatno breme. Zato se je jugoslovansko partijsko vodstvo odločilo, da odbori AFŽ ne bodo delovali več samostojno, ampak le še kot nekakšne sekcije odborov LF. Ženske sekcije naj bi bile povsem podrejene vodstvu odborov LF, dajale naj bi le predloge za delo med ženskami in opravljale različne naloge "na terenu". CK KPJ je zahteval ukinitvev profesionalnih kadrov v AFŽ, češ da plačane odbornice pri okrajnih in mestnih organizacijah AFŽ opravljajo delo, ki pogosto presega njihove sposobnosti. Odbori AFŽ kot sekcije OF naj ne bi imeli več nobenega profesionalnega osebja. Tehnično delo naj bi opravljalo administrativno osebje OF, ostale naloge pa ustrezno strokovno usposobljene prostovoljke. Na tak način naj bi dosegli, da bi v AFŽ delovale le tiste ženske, ki so sposobne pomagati pri reševanju ženskih vprašanj: učiteljice, profesorice, zdravnice, medicinske sestre, socialne delavke ipd. Vsebinska ženskega tiska naj bi bolj kot doslej temeljila na vzgoji ženske kot matere – ženski listi naj bi obravnavali vse probleme, ki težijo zaposlene matere, poučevali naj bi jih o zdravstvenih in vzgojnih vprašanjih, spodbujali naj bi jih k večji higieni, k lepši ureditvi doma, skratka k ustvarjanju boljših

življenjskih razmer zanje in za družine.⁹² To pismo je sprožilo številne odmeve po vsej državi, v Sloveniji pa so se na spremembe že vnaprej pripravili, saj je slovenska ženska organizacija na podlagi sklepov glavnega odbora OF Slovenije že pred prejemom pisma CK KPJ razpustila vse profesionalne funkcionarke, organizacijske in administrativne naloge pa so prevzeli sekretariati OF. Ni pa bilo povsem jasno, v kolikšni meri so bile na novo nastale ženske sekcije predstavnice ženske organizacije in v kolikšni meri zastopnice OF. Izvršni odbor OF je pojasnil, "da je AFŽ sekcija Fronte v vsem političnem delu med ženami, ki se mora vršiti povsod skupno in za katerega uspehe ali neuspehe je tudi skupna odgovornost." Skrajno škodljiva pa naj bi bila "likvidacija konkretnega dela" (pomoč materam in otrokom), ki so ga doslej uspešno opravljale organizacije AFŽ. Enako stališče je zavzel tudi 3. kongres AFŽ Jugoslavije, ki je bil od 28. do 29. oktobra 1950 v Zagrebu, na katerem je bila integracija ženske organizacije v LF v obliki sekcij tudi formalno proglašena.⁹³ AFŽ je torej izgubila tako organizacijsko samostojnost kot tudi možnost za kakršno koli samostojno politično delo, s tem pa tudi značaj politične organizacije. Toda, kot je obrazložil IO OF v svojem informativnem biltnu iz oktobra 1950, "ni šlo za spremembo strukture ženske organizacije marveč zato, da se tudi v ženski organizaciji uveljavi načelo demokratičnega razpravljanja in odločanja."⁹⁴ V imenu prizadevanj za demokracijo in skrbi za preobremenjenost žensk ter pod geslom boja proti birokraciji, je bilo AFŽ odvzeto še tisto malo možnosti za samostojno odločanje, kolikor je je partija dopuščala drugim družbenopolitičnim organizacijam. Omejevanje administrativnega aparata je v tem času potekalo povsod, tudi v gospodarstvu in oblastnih organih, število profesionalnih kadrov so zmanjševali tudi druge družbenopolitične organizacije,⁹⁵ toda le odbori ženske organizacije so se morali podrediti neposrednemu vodstvu OF.

⁹⁰ Prav tam.

⁹¹ AS 1800, GO AFŽS, fasc. 13, spis št. 115/48, poročilo o delu AFŽS v obdobju 1945-1948.

⁹² AS 1800, GO AFŽS, fasc. 3, mapa 2, pismo centralnega komiteja KPJ centralnemu komiteju KPS, 22. 6. 1950.

⁹³ Vida Tomšič, *Antifašistički front žena Jugoslavije*, v: *Enciklopedija Jugoslavije* 1, Leksikografski zavod FNRJ, Zagreb 1955, str. 120; Lyidia Sklevicky, *Modeli integracije emancipatorskega procesa: Antifašistička fronta žena Jugoslavije 1945-1953*, v: *Problemi* 9, 1986, str. 22.

⁹⁴ AS 1800, GO AFŽS, fasc. 15, mapa 2, Informativni bilten IO OF Slovenije, št. 12, Ljubljana, 3. 10. 1950.

⁹⁵ AS 540, RS ZSS, knjiga 16 (17), poročilo o delu glavnega odbora ZSS (Zveze sindikatov Slovenije) za leto 1949 in knjiga 29, poročilo o delu glavnega odbora Zveze sindikatov Jugoslavije (ZSJ) za Slovenijo za leto 1950.

Angelca Ocepek govori na 3. kongresu AFŽ Slovenije v Ljubljani, december 1948 (iz fototeke Arhiva Republike Slovenije – AS 1202 Zbirka fotografij uredništva "Naša žena", mapa št. 300)

Spremembe so bile vsaj v Sloveniji vidne takoj. Vse do tedaj plačane funkcionarke AFŽS so bile premeščene na druga delovna mesta, le pri glavnem odboru je ostala sekretarka kot "instruktor OF". Delo je zastalo, ker so bile nekdanje profesionalke zaposlene s prilagajanjem novim delovnim mestom, organizacije AFŽ pa so čakale na "direktive od zgoraj."⁹⁶ Širile so se govorice o ukinitvi AFŽ, "stara trenja" med aktivisti OF in aktivistkami AFŽ niso prenehala, nekateri odbori AFŽ so povsem prenehali delovati, ponekod, predvsem na Primorskem in v celjskem okraju so se pojavile parole, da je ženska organizacija nepotrebna, saj spada "žena itak samo v kuhinjo" ipd.⁹⁷ Vodstvo slovenske ženske organizacije je sicer skušalo še naprej opravljati svoje dolžnosti, čeprav so se delovni pogoji bistveno spremenili. Organiziralo je številna posvetovanja o spremenjeni vlogi njihove organizacije, izvedlo volitve v nove odbore AFŽ, praktična dejavnost pa je bila v skladu z navodili

večinoma posvečena materinski in otroški problematiki.⁹⁸ Toda pripravljenost žensk za delo v AFŽ se je očitno zmanjšala: "V zvezi s III. kongresom AFŽ Jugoslavije so se vršila zborovanja žena v vseh večjih krajih, kjer so imele delegatke kongresa referate o pomenu in sklepih Kongresa. Vendar je bila udeležba na teh konferencah zelo slaba. Celotnega pregleda še nimamo, po dose-
danjih ugotovitvah ni bila udeležba nikjer nad 50%, večinoma se suče med 20-30%."⁹⁹ AFŽ si tudi kasneje ni povsem opomogla, saj je gradiva o njenem delovanju za vsako naslednje leto manj.¹⁰⁰

Josip Broz je na 6. kongresu KPJ, ki je bil od 2. do 7. novembra 1952, žensko organizacijo sicer pohvalil, da je veliko storila za matere in otroke in deloma poskrbela tudi za "ideološko in politično vzgojo", izrazil pa je nekaj kritičnih pripomb: "... moram pa reči, da je še dokaj slabosti v prosvetljevanju žena na vasi. Zaradi slabega dela ženskih organizacij prihajajo v mnogih krajih naše dežele kmetice čedalje bolj pod vpliv duhovnikov, pod vpliv verskih predsodkov in vsakovrstnih sleparstev, kar ima seveda negativen vpliv tudi na vzgojo otrok. Če hočemo rešiti otroke in zagotoviti, da bodo jutri koristni člani naše socialistične družbe, moramo danes reševati matere, ki vzgajajo te otroke. To dolžnost pa imajo predvsem ženske organizacije."¹⁰¹ Partijsko vodstvo je bilo v tistem času nasploh nezadovoljno s političnimi razmerami v državi, saj je menilo, da imajo nasprotniki socializma ponekod, tudi v Sloveniji, celo več vpliva v družbi kot ob koncu vojne. Zato se je odločilo za spremenjen način političnega dela, ki ga je razložil Edvard Kardelj na 7. plenumu CK KPS v začetku leta 1952. Dotedanje odkrite in grobe oblike boja proti političnim sovražnikom naj bi se izkazale za neuspešne, zbudile so več odpora kot naklonjenosti, zato jih je bilo treba spremeniti. Nadomestila naj bi jih tako imenovana "metoda ideološkega in političnega boja", to pa nikakor ni pomenilo, da se namerava partija odpovedati svoji vodilni vlogi. Nasprotno, njeno vodstvo se je odločilo, da se bo še odločneje bojevalo za popolno idejno in politično enotnost v državi: pravico do besede v sredstvih obveščanja naj bi imeli predvsem komunisti, v organe oblasti, na sodišča, v šole bi bilo treba namestiti le politično zanesljive ljudi, z literarnega področja naj bi izginile vse "malomeščanske" ideje itd. To pa bi bilo treba doseči z na videz demokratičnimi sredstvi. Ljudi bi bilo

⁹⁶ AS 1800, GO AFŽS, fasc. 3, mapa 3, poročilo delu AFŽ po reorganizaciji v letu 1950.

⁹⁷ AS 1800, GO AFŽS, fasc. 15, mapa 2, Informativni bilten IO OF Slovenije št. 12, Ljubljana, 3. 10. 1950 in fasc. 3, mapa 3, poročilo o delu AFŽ po reorganizaciji v letu 1950.

⁹⁸ Prav tam.

⁹⁹ Prav tam.

¹⁰⁰ Glej: AS 1800, GO AFŽS 1945-1953.

¹⁰¹ 6. kongres KPJ (ZKJ), Ljubljana 1952, govor Josipa Broza Tita z naslovom Borba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo, str. 87.

treba prepričati, da bodo sami odstranili neustrezne ljudi, ne da bi bilo videti kot da jim to ukazuje partija, na primer: "Če se pojavi reakcionarno delovanje, je treba nanj hitro reagirati na licu mesta in učiti ljudi, da bodo znali takoj izčistiti take ljudi ...".¹⁰² Videz demokratičnosti je hotela partija ustvariti že s spremembo imena, ko se je na 6. kongresu KPJ preimenovala v Zvezo komunistov Jugoslavije, še bolj pa s poudarjeno vlogo Ljudske oziroma Osvobodilne fronte, ki naj bi jo nekateri komunisti do tedaj podcenjevali in napačno pojmovali le kot organizatorja raznih delovnih akcij v gospodarstvu.¹⁰³ Večji pomen LF kot najširše politične organizacije naj bi tako doma kot v tujini ustvaril vtis, da je jugoslovanska država kljub enopartijskemu sistemu demokratična, da omogoča svobodno izražanje različnih interesov.¹⁰⁴ LFJ, ki se je na svojem 4. kongresu februarja 1953 preimenovala v Socialistično zvezo delovnega ljudstva Jugoslavije (SZDL), je bila razglašena za "temeljno silo socialistične politike in borbe za njeno uresničenje", vodila pa naj bi jo seveda zveza komunistov "kot njen najdoslednejši del".¹⁰⁵

S tem, da je SZDL prevzela idejno vzgojo vseh državljanov, je postala ženska organizacija za partijo nekoristna. Na 4. kongresu ob koncu (26. in 27.) septembra 1953 je bila AFŽ Jugoslavije ukinjena: "Sleherno ločevanje žena v posebno politično organizacijo bi utegnilo samo zavirati njihovo hitrejšo včlanjevanje v obče družbeno in politično življenje, samo škodovati dejanskemu uresničenju njihove enakopravnosti. Zadeva ženske enakopravnosti je skupno vprašanje, to se pravi vprašanje političnega boja vseh socialističnih sil, ki jih vodita Zveza komunistov in Socialistična zveza delovnega ljudstva, nositeljica socialistične vzgoje množic. Žene je treba v še večji meri politično vzgajati z uporabo najrazličnejših metod v okviru socialistične zveze delovnega ljudstva ... Misleč, da bi nadaljnji obstoj AFŽ kot enolične in edine ženske organizacije, enako organizirane od spodaj do vrha, na tej stopnji družbenega razvoja preveč ločeval ženske od skupnih naporov pri reševanju družbenih vprašanj, podpiral napačno mišljenje, da je vprašanje položaja žensk nekakšno ločeno žen-

sko vprašanje, ne pa vprašanje družbene skupnosti, vprašanje vseh borcev za socializem, sprejema IV. kongres sklep, da se namesto AFŽ ustanovi Zveza ženskih društev."¹⁰⁶ Kongres je pozval vse Jugoslovanke, naj "razvijejo čim večjo aktivnost pri reševanju vseh problemov, ki zadevajo žene, matere in otroke, in to pač v skladu s pogoji kraja in s potrebami žene." Dejavnost žensk naj bi odslej potekala v različnih organizacijah in društvih, ki naj bi pripomogla k večji kulturni razgledanosti žensk, skrbela naj bi za njihovo zdravstveno vzgojo, seznanjala naj bi jih z njihovimi pravicami, spodbujala strokovno izobraževanje, prizadevala naj bi si za izboljšanje življenjskih razmer tako žensk kot tudi njihovih družin, hkrati pa pripomogla k spremembi dotedanjih pogledov na vlogo ženske v družbi.¹⁰⁷ Obstajali so celo pomisleki o smiselnosti obstoja vseh povsem ženskih društev. Vida Tomšič jih je takole obrazložila: "Takrat smo razpravljali o tem, da mogoče zaradi tega, ker imamo že Društva prijateljev mladine, Rdeči križ in nekatera druga društva, sploh ne bi bilo treba ustanavljati kake posebne Zveze ženskih društev. Vendar smo se v dogovoru z našimi vodečimi tovariši na političnem področju dogovorile, da bi vendarle bilo boljše ostati pri Zvezi ženskih društev, ker je pravzaprav tu nastalo v zvezi s

Helena Puhar (foto last Alenke Puhar)

¹⁰² AS 1800, GO AFŽS, fasc. 18, mapa 2, govor Edvarda Kardelja na 7. razširjenem plenumu CK KPS od 26. do 27. 1. 1952. Glej tudi: AS 1589, CK ZKS, škatla 1.

¹⁰³ 6. kongres KPJ (ZKJ), Ljubljana 1952, govor Josipa Broza Tita z naslovom Borba komunistov Jugoslavije za socialistično demokracijo, str. 79.

¹⁰⁴ Prav tam, str. 80.

¹⁰⁵ Edvard Kardelj, Vloga in naloge Socialistične zveze delovnega ljudstva Jugoslavije, referat na 4. kongresu LFJ, 23. februarja 1953, v: Komunist, Beograd, februar-marec 1953, št. 2-3, str. 114.

¹⁰⁶ Naša žena, št. 11, 1953, Resolucija o ustanovitvi Zveze ženskih društev Jugoslavije, str. 302-303.

¹⁰⁷ Prav tam, str. 303.

tem mednarodno vprašanje. Koncem koncev so naše žene dobile in imajo določeno mesto v mednarodnem ženskem gibanju.¹⁰⁸

Slovenke in hkrati z njimi vse Jugoslovanke so torej izgubile svojo politično organizacijo prav v tistem obdobju, ko bi jo morda najbolj potrebovale. Ko si je moralo jugoslovansko državno vodstvo zaradi razkola s Sovjetsko zvezo poiskati nov prostor v mednarodnem življenju nekje med Zahodom in Vzhodom, doma pa so ga zaposlovali najrazličnejši nasprotniki, je bila namreč ženska enakopravnost znatno manj pomembna kot v prvih povojnih letih, odkrito in brezkompromisno nasprotovanje ostankom patriarhalne miselnosti pa celo nezaželeno. Vse to je mogoče razbrati iz Titovih pogovorov z ženskami v jeseni 1953. Josip Broz sicer na zadnjem kongresu AFŽJ ni nastopil, je pa sprejel delegacijo 20 žena iz vse Jugoslavije. Poudaril je izjemen pomen političnega boja, v Sloveniji in na Hrvaškem predvsem proti "protiljudskim duhovnikom", in opozarjal, da je treba pri tem uporabiti tudi zvrhano mero spretnosti, iznajdljivosti in previdnosti. Menil je, da politične razmere ne dovoljujejo odkritega nasprotovanja: "Nisem proti temu, da se razbijajo predsodki. Toda to je dolgotrajen proces. Zdaj nam je važen zlasti boj za mladino. V posameznih krajih so jo osvojili duhovniki. Najdejo jim razne načine zabave, igrajo z mladino celo nogomet, kar vse delajo s posebno nalogo, da nam mladino zastrupljajo ...". Zahteval je tudi upoštevanje dotedanjih navad: "V zadnjem času se je pri nas tu in tam pojavil negativen odnos med moško in žensko mladino. Nimamo nič proti temu, da se fant in dekle imata rada, vendar pa mora biti določena meja v moralnem pogledu. Temu vprašanju morajo ženske in mladinske organizacije posvetiti posebno pozornost...". Priznal je, da se "povrača nekakšen star način gledanja na ženo celo pri komunistih ...". Toda vsakršno prehitevanje časa bi bilo škodljivo: "Vsi ti problemi in negativni pojavi imajo svoje korenine v davni preteklosti in jih ni mogoče rešiti čez noč in kampanjsko. Tu nas čaka dolgotrajen boj in politično delo, da bi dosegli pri ljudeh pravilno razumevanje. Z administrativnimi ukrepi se tu ne da ničesar storiti ...". Samo eno naj bi bilo mogoče: "Čim bolj zavedna bo žena, tem manj bo možnosti, da bi moški, ki so glede žena manj zavedni, ravnali z ženami po starih običajih. Potrebno je, da se tako moške kakor žene obojestransko borijo za odpravljanje negativnih pojmovanj v odnosih do žena."¹⁰⁹ Partijski voditelji so odslej bolj pou-

darjali, da bo treba na uresničitev ženske enakopravnosti še dolgo čakati. Na zadnjem kongresu jugoslovanske AFŽ je na primer Vida Tomšič med drugim povedala tudi tole: "Večina naših zakonov na vseh področjih družbenega življenja je rezultat pridobitev, doseženih v ognju dnevnega boja za zgraditev socialističnih družbenih odnosov. Vendar pa so imeli pravni predpisi pri nas čisto tudi značaj programa naprednih sil, za katerega se morajo te sile bojevati. V splošnem vzeto rečemo to lahko tudi za uzakonitev enakopravnosti žensk, kajti bolj kakor za predpise s katerega koli drugega področja velja za zakonske predpise o položaju žensk, da so le-ti programske smernice za delo naprednih družbenih sil in da je zanje potreben še dolg, zavesten in vztrajen boj."¹¹⁰

Po letu 1953 so ženske v Jugoslaviji lahko uresničevale svoje politične interese le v okviru mešanih organizacij, v njih pa pogosto niso imele enakopravnega položaja, saj za tekmovanje z moškim spolom večinoma niso bile pripravljene – v povprečju so bile slabše izobražene, primanjkovalo jim je praktičnih izkušenj, ovirali so jih predsodki. Zato so se pomisleki, ki so jih ob ukinitvi AFŽ nekatere ženske tudi glasno izrazile,¹¹¹ večinoma izkazali za upravičene. AFŽ morda ni bila vsesplošno všečna, a je le omogočila nemajhnemu številu žensk, da so morda prvič v svojem življenju pokukale izven zidov domače hiše, "se naučile politično živeti" in "sodelovati v javnem življenju."¹¹² Po ukinitvi ženske organizacije je v Sloveniji deloval republiški iniciativni odbor za ustanovitev Zveze ženskih društev, ki pa ni podpiral ustanavljanja novih društev, ampak je menil, da je bolje, da ženske sprva delujejo le v obstoječih organizacijah in društvih (Društvo prijateljev mladine, Rdeči križ Slovenije, Zveza zadružnic itd.).

¹⁰⁸ AS 1800, GO AFŽS, fasc. 20, mapa 2, zapisnik seje iniciativnega odbora Zveze ženskih društev z dne 20. 1. 1955, govor Vide Tomšič.

¹⁰⁹ Naša žena, št. 11, 1953, str. 304-305, Na sprejemu pri maršalu Titu, besede predsednika republike tovariša Tita delegaciji žena.

¹¹⁰ AS 1413, osebni fond Vide Tomšič, škatla 73, Položaj žena v Jugoslaviji, njihova družbena aktivnost (poročilo Vide Tomšič na IV. kongresu AFŽ Jugoslavije septembra 1953). Poročilo je bilo pod naslovom Mesto in vloga ženskih organizacij na današnji razvojni stopnji socialističnih družbenih odnosov objavljeno tudi v: Naša žena, št. 11, leto 1953, str. 292-295 in v: Vida Tomšič, Ženska, delo, družina, družba, str. 80-87.

¹¹¹ Naslednja izjava običajne ženske – delegatke na zadnjem kongresu AFŽ Jugoslavije verjetno ni bila osamljen primer: "Ja ne dam da se kaže da je AFŽ umro". Cit. po: Lydija Sklevicky, Modeli integracije emancipatorskega procesa: Antifašistična fronta žena Jugoslavije 1945-1953, v: Problemi 9, 1986, str. 23.

¹¹² AS 1413, osebni fond Vide Tomšič, Položaj žena v Jugoslaviji, njihova družbena aktivnost (poročilo Vide Tomšič na IV. kongresu AFŽ Jugoslavije septembra 1953). Ukinitve AFŽ je prizadela tudi marsikatero Slovenko, njen konec pa naj bi nedvomno negativno vplival na nadaljnjo uveljavitev ženske enakopravnosti. (Izjave nekdanjih funkcionark AFŽ avtorici: Vide Gantar z dne 15. 3. 1999, Mare Rupena z dne 5. 10. 1999, Mire Svetina z dne 2. 8. 1999.)

Nekdanji odbori AFŽ so se sicer preimenovali v iniciativne odbore Zveze ženskih društev, niso pa imeli niti članic (bivše odbornice AFŽ so odšle na druga delovna mesta in niso imele več časa za delo v Zvezi ženskih društev) niti delovnega programa, tako da je bila Zveza ženskih društev Slovenije pravzaprav ustanovljena šele leta 1955.¹¹³ Vendar pa so se prizadevanja za žensko enakopravnost z ukinitvijo AFŽ le začasno

končala. Dejavnost Zveze ženskih društev in njenih naslednic, izboljšanje gospodarskega in zunanjepolitičnega položaja, predvsem pa nadaljnje oblikovanje ženskam prijazne zakonodaje, so sčasoma ženskam v Sloveniji in Jugoslaviji omogočili, da so svojo materinsko vlogo lažje usklajevale s poklicnim in političnim delom, če so seveda za slednje našle čas in voljo.¹¹⁴

*Brigadna pekarna ob delovni akciji druge ljubljanske delovne brigade v Bohinju leta 1945.
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Fototeka, delovne akcije*

¹¹³ AS 1800, GO AFŽS, fasc. 20, Zveza ženskih društev Slovenije.

¹¹⁴ Več desetletij kasneje je samosvoja slovenska odvetnica in pisateljica Ljuba Prenner takole ugotavljala: "Čeprav ni vse rožnato, so vendar določila naše zakonodaje tako odlična, da so vzor za vsako moderno državo zlasti kar se tiče žensk." (AS 1413, osebni fond Vide Tomšič, skatla 132, pismo Ljube Prenner Lidiji Šentjurs z dne 20. 4. 1977, ki ga je Šentjursčeva 26. 4. 1977 posredovala Vidi Tomšič.)